

Мақтаб таълими тизимида Қирғиз жарани фуқаролик ўзига хослигини шакллантириш

Дарслар тўплами

1– 4 синфлар

ОБЪЕДИНЕННЫЕ НАЦИИ
ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
УПРАВЛЕНИЕ ВЕРХОВНОГО КОМИССАРА

Ушбу нашр Қирғиз таълим академияси билан ҳамкорликда Қирғиз Республикасининг 2021-2026-йилларда Қирғиз Республикасида Қирғиз жарани фуқаролик ўзига хослигини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш бўйича Ҳаракатлар режаси доирасида Қирғиз Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021-йил 24-декабрдаги №341-р қарори ва Қирғиз Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан маъқулланган ва амалга оширилаётган БМТ ИҲОКБ Тараққиёт Дастури ва ЮНИСЕФ билан биргаликда БМТ Тинчлик қуриш жамғармасининг “Барқарор тинчлик ва тараққиёт учун инклюзив бошқарув ва ягона ўзига хослик” лойиҳасининг молиявий кўмагида тайёрланди.

Мақтаб таълими тизимида Қирғиз жарани фуқаролик ўзига хослигини шакллантириш

Дарслар тўплами

ИККИ ҚИСМДАН ИБОРАТ

1-қисм

1 – 4-синфлар

А. Р. Алишева муҳаррирлиги остида

Бишкек 2024

УДК372.83
ББК 74.266.0
М 17

Муаллифлар жамоаси:

Мен ва дунё

А. Р. Алишева, тарих фанлари канд. (раҳбар) – Кириш; дарслар – 6, 11.

Г. М. Абдулкасимова – 5-дарс.

Ч. А. Аттокурова – 8, 9-дарс.

Д. Н. Шаршембиева – 1 – 4; 7; 10-дарс.

Тасвирий санъат ижодкорлиги

Д. А. Акматов – 1-дарс.

Қирғиз таълим академияси Илмий кенгаши қарори билан тавсия этилган.

Маслаҳатчи: М. К. Иманкулов, педагогика фанлари кандидати

Нашр қилиш учун масъул: Э. Р. Исакулов, БМТ ИҲОКБ

Таржимон: Усманова С. М.

Мактаб таълими тизимида Қирғиз жарани фуқаролик ўзига хослигини М 17 шаклантириш. Дарслар тўплами. 2 с. 1 – 4 синфлар / А.Р. Алишева, Ч. А. Аттокурова, Д.Н. Шаршембиева в.б.; А.Р. Алишева муҳаррирлиги остида. – Б., 2024. – 78 с.

ISBN 978-9967-34-138-8

Тўплам ижтимоий таълим фанлари ўқитувчиларига ёрдам бериш учун мўлжалланган дарсларни ўз ичига олади. Дарслар мавзулари Қирғиз жарани фуқаролик ўзига хослигини шаклантириш бўйича белгиланган вазифалар билан боғлиқ.

Ушбу тўпламда билдирилган фикрларни БМТ ИҲОКБ ёки БМТ Тинчлик қуриш жамғармасининг расмий фикри деб бўлмайди.

УДК372.83
ББК 74.266.0

ISBN 978-9967-34-138-8

МУНДАРИЖА

<i>Муқаддима</i>	4
<i>Кириш</i>	6
1-бўлим. Мен ва дунё	8
1. Табиатга ғамхўрлик. 1 синф	9
2. Одамларнинг меҳнати. 1 синф	13
3. Хуқуқ ва мажбуриятлар. 2 синф	19
4. Бишкек – Қирғизистоннинг пойтахти. 2 синф	24
5. Мен ва ҳис-туйғуларим. 2 синф	28
6. Қирғизистон бўйлаб саёҳат: Иссиқкўл вилояти. 3 – 4 синф	30
7. Баҳор байрамлари. 3 синф	44
8. «Қирғизистондаги этник анъана ва урф-одатлар». 3 синф	53
9. Экологик мувозанат. 4 синф	55
10. Хилма-хиллик: дунё Қирғизистонни қандай билиб олади? 4 синф	58
11. Дунё халқларининг уйлари ва маданияти. 4 синф	63
II бўлим. Тасвирий санъат ижодкорлиги	72
1. Ранглар дунёсига саёҳат. 1 синф	73

КИРИШ СЎЗ

Қирғизистонда бирлаштирувчи фуқаролик ўзига хослигини шакллантиришнинг аҳамияти ортди. Шу боисдан давлат ташаббуси билан 2021-2026 йилларга мўлжалланган Қирғиз Республикасида фуқаролик ўзига хослигини ривожлантириш концепцияси – Қирғиз жарани (кейинги ўринларда Концепция деб юритилади) қабул қилинди.

Концепциянинг мақсади фуқаролик ўзига хослигини тарғиб қилиш учун қулай муҳит – Қирғизистонни ривожлантиришдан иборат. Фуқаролик ўзига хослигини ривожлантиришни таъминлайдиган муҳим шарт - Қирғиз жарани, у Қирғизистон халқларининг бирлигини мустаҳкамлайди. Концепция доирасида муассасалар, ташкилотлар ва фуқаролар Қирғизистон халқининг ҳамжиҳатлиги ва бирлигини ривожлантиришга ҳисса қўшиши мумкин.

Демократик фуқаролик, ижтимоий ҳамжиҳатлик ва Қирғизистон халқининг бирлигини мустаҳкамлаш кўп жиҳатдан мактаб ўқитувчиларига боғлиқ. Шу муносабат билан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари бошқармасининг Марказий Осиё бўйича минтақавий бошқармаси (БМТ ИҲОКБ) Концепцияни амалга оширишга қўшган ҳиссаси сифатида ижтимоий таълим соҳасидаги ўқитувчилар учун дарслар тўпламини Қирғиз таълим академиясига тайёрлаш ва нашр этишда кўмаклашишга қарор қилди.

Таълим тизимининг концептуал вазифаси фан ва таълим дастурларига Қирғиз жаранининг фуқаролик ўзига хослигини шакллантиришга ёрдам берадиган таркибий қисмларни киритишдан иборат:

- шахсий ва фуқаролик масъулиятини тарбиялаш;
- қадрият муносабатини шакллантириш: Ватанга муҳаббат, миллий анъаналарга ҳурмат ҳамда Қирғизистоннинг маданий мероси ва табиий бойликларига ҳурмат;
- маданиятлараро бағрикенгликни, инсон ҳуқуқларига ҳурмат ва риоя қилишни ривожлантириш орқали кўп маданиятли таълимни кенгайтириш орқали жамият ранг-баранглигига қадриятларга асосланган муносабат;
- муҳим бирлаштирувчи омил давлат тилини билиш ва уни қўллашдир. Шу боис давлат тилини ўқитиш методикасини такомиллаштириш ва сифатини ошириш вазифаси қўйилди. Расмий (рус) тил жамиятда талабга эга бўлишни таъминлаш;

- фуқаролар ўз она, давлат, расмий ва хорижий тилларни мукаммал билишлари учун кўп тилли таълимни ривожлантириш.

Ушбу тўпلامда таклиф этилган дарс ишланмалари мактаб таълими тизими олдига қўйилган концептуал вазифаларни амалга оширишга қаратилган саъй-ҳаракатларнинг бир қисмидир.

Тўпلام ижтимоий таълим фанлари ўқитувчилари учун мўлжалланган. Ушбу тўпلامнинг ўзига хос мақсади ўқитувчига ёрдам бериш учун дарслардан намуналар, жумладан, фуқаролик ўзига хослигини шакллантириш, инсон ҳуқуқлари ва демократик фуқарони ўзида мужассам этган бошқа фазилатлар учун ўқувчиларни ўз хатти-ҳаракатлари ва ҳис-туйғулари, қабул қилинган қарорлар учун масъулият руҳида тарбиялаш, уларда ҳурмат туйғусини шакллантиришдан иборат.

Бошланғич синфларда “Мен ва дунё” фани бўйича дарслар Қирғизистоннинг маданий хилма-хиллиги ва табиий бойликлари, шунингдек, дунё халқлари маданияти ҳақидаги мавзуларни ўз ичига олади, бу эса инсоният жамиятининг глобал даражада ранг-барангликка қадриятга асосланган муносабатни тарбиялашга ёрдам беради.

Муаллифлар дарсларни синовдан ўтказган ва қимматли тавсиялар берган барча ўқитувчиларга ўз миннатдорчилигини билдиради.

Ҳурматли устозлар!

Сиз болаларни мактаб ёшида ўқитишда катта сабр ва фидойилик кўрсатасиз ва уларнинг ҳаётий намуналаридан бирисиз. Ўқитувчилик фаолиятингизда муваффақиятлар тилаймиз!

Муратбек Иманкулов,
маслаҳатчи

Атыркуль Алишева,
муҳаррир

КИРИШ

Қирғиз Республикасида 2021-2026 йилларга мўлжалланган фуқаролик ўзига хослигини ривожлантириш концепцияси – Қирғиз жарани жорий ҳукумат ташаббуси ҳисобланади. Концепция фуқаролик ўзига хослигини – қирғиз жарани Қирғиз Республикасининг барча фуқароларини бирлаштирувчи фуқаролик ўзига хослигини шакллантиришга ёндашувни илгари суради. Қирғиз жарани фуқаролик ўзига хослигини ривожлантириш концепцияси ғояларини илгари суриш ва хилма-хилликни сақлашда давлат ва муниципал бошқарув органлари, жумладан, таълим муассасалари алоҳида рол ўйнаши керак.

Концепциянинг мақсади: Қирғиз жарани - фуқаролик ўзига хослигини ривожлантириш ва тарғиб қилиш учун қулай муҳитни ривожлантириш.

Қирғиз жарани – бу Қирғиз Республикасининг фуқароси бўлиб, унинг миллий, диний, ижтимоий ва минтақавий мансублигидан қатъи назар, ҚР Конституциясига мувофиқ ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга.

Давлат фуқаролар иштирокисиз фуқаролик ўзига хослигини шакллантира оладими?

Кўриниб турибдики, фуқаролик ўзига хослигини шакллантириш давлат, маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар, ўқитувчилар, фуқаролик фаоллари, тадбиркорлар ва бошқаларни ўз ичига олган ўзаро жараёндир.

Фуқаролик ўзига хослигини шакллантириш жараёнида давлат нимани таъминлайди?

- Фуқароларнинг ўзига хослигини сақлаб қолиш: маданияти, тили, дини.
- Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, камситмаслик ва самарали тенглик.
- Жамият хилма-хиллигини тан олиш ва ҳурмат қилиш.
- Фуқароларни хабардор қилиш ва тарбиялаш.
- Этник гуруҳлар вакилларини бошқарувга киритиш сиёсати.

Бу жараёнда фуқароларнинг масъулияти қандай?

- Фуқаролар яхлит жамият қуришга интилади.
- Ишонч ва ўзаро ҳурматга асосланган жамиятлараро, маданиятлараро алоқаларни ривожлантириш.
- Қирғизистон халқининг тинчлик ва бирдамлик маданиятини юксалтиришда умумий фуқаролик маданиятини шакллантиришда фаол иштирок этиш.

Дунё маданияти: одамларнинг биргаликда яшаш қобилияти

Биргаликда яшаш қобилияти маданий хилма-хилликни жамиятнинг бойлиги сифатида тан олиш ва тинчлик маданиятига асосланган муносабатларни ўрнатишни англатади. Булар маданиятлараро бағрикенглик, плюрализм ва бирдамлик; ижтимоий ва сиёсий ҳаётда, ҳамкорликда ва ихтиёрий меҳнатда иштирок этишга тайёрлик. Биргаликда яшаш қобилияти яхши қўшничилик маданиятини ўз ичига олади.

Қирғизистон - барча фуқароларни бирлаштирган бизнинг Ватанимиз!

Мен ва дунё

Ҳуқуқ ва
мажбуриятлар

Ҳис-
туйғуларимни
қандай ифода
этаман

Меҳнатга ҳурмат кўрсатиш

Қирғизистон бўйлаб саёҳат

Турли хиллик
қадриятлари

Табиатга ғамхўрлик
қилиш

Ранглар дунёсига
саёҳат

Табиатга ғамхўрлик

1-синф

Кутилган натижалар. *Ўқувчилар:*

- 1) Яшил майдонларнинг афзалликлари ҳақида айтиб беради.
- 2) Табиатнинг мазмуни ва қадр-қимматини тушунтиради.
- 3) Инсоннинг табиат, ўрмон, боғ ва ҳайвонларга муносабатини баҳолайди.
- 4) Табиатга нисбатан салбий хатти-ҳаракатларнинг оқибатларини таҳлил қилади.
- 5) Ўсимликлар, ҳайвонлар ва қушларга ғамхўрлик қилиш кўникмаларини намоён қилади.

Услублар: ақлий ҳужум, мунозара, ижодий фаолият, жуфтлик/гуруҳларда ишлаш.

Жиҳозлар: проектор, расмлар, қоғоз, маркерлар.

Асосий тушунчалар: карбонат ангидрид, иқлим, атроф-муҳит.

Кислород – инсон нафас оладиган рангсиз газдир.

Иқлим – бу шаҳар, қишлоқ ёки тумандаги йилдан-йилга такрорланадиган об-ҳаво.

Атроф-муҳит – бу бизни ўраб турган жонли ва жонсиз табиатдир.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

Дарс мавзусини янгилаш. *Интерактив суҳбат:*

- Сиз боғга/ўрмонга боришни ёқтирасизми?
- Боғдада/ўрмонда ўзингизни қандай ҳис қиласиз?

Дарс мавзусини аниқлаш: Сизнингча, бугунги дарсимиз нима ҳақида бўлади?

1-босқич. *Ўқитувчи тақдимот қилади ва матнни ўқийди.*

Ўрмонлар, истироҳат боғлари ва боғлар инсон ҳаётида қандай рол ўйнайди?

Тоғ ва ўрмонларда турли ҳайвонлар, қушлар, ҳашаротлар яшайди, кўплаб доривор ўсимликлар ўсади. Одамлар ўрмонда резаворлар ва қўзиқоринларни теришади. Ўрмон одамларнинг дам олиш учун сеvimли жойидир. Агар яқин атрофда ўрмон бўлмаса, одамлар паркда ёки боғда дам олишади. Дарахтлар одамлар учун хавфли микробларни йўқ қиладиган фитонцидларни чиқаради, шунингдек кислород ишлаб чиқаради - уларсиз тирик мавжудот бўлмайди: одамлар, ҳайвонлар, қушлар ва ўсимликлар. Дарахтлар ва буталар ёмғир ёғиши ва қор эришидан намликни сақлайди, эрни кучли шамол ва тошқинлардан ҳимоя қилади. Дарахтлар, буталар ва ўтларнинг илдизлари тупроқни эрозиядан,

дарё ва кўлларни ифлосланишдан ҳимоя қилади. Ўрмон биз нафас олаётган ҳавони тозалайди: чанг ва зарарли моддалар баргларга жойлашади ва кейин ёмғир билан тупроққа ювилади. Ўрмонлар туфайли Ерда жуда кўп турли хил ҳайвонлар ва ўсимликлар мавжуд.

Саволларни муҳокама қилинг:

- Боғда, тоғларда ва ўрмонда қандай дарахтлар ўсади?
- Боғ, ўрмон ва тоғ яшовчиларини номланг.
- Боғ ва ўрмон қандай рол бажаради?

2-босқич. Табиат ва Мен. Ўқувчилар билан саволни муҳокама қилинг:

Боғимизга қандай ғамхўрлик қилишимиз керак?

Вазифа 1. Ўқувчиларни кластерни тўлдиришга таклиф қилинг: «Табиатга ғамхўрлик».

1. Боғ, гуллар ва ҳайвонларга қандай ғамхўрлик қилишимиз кераклиги ҳақида чизмалар билан олдиндан расмлар тайёрланг.
2. Доскага кластер чизинг.
3. Ўқувчилар жуфтлик/гурух бўлиб карталарни танлаб, кластерга ёпиштирадилар.

Вазифа 2. Ҳар бир ўқувчилар жуфтлигини расм танлашга таклиф қилинг ва яшил майдонлар, ўрмонлар ва боғлар келтирадиган фойда ҳақида гапиринг.

1 расм. Ўрмон
https://fломaster.club/uploads/posts/2022-08/1660698185_17-fломaster-club-p-kartinki-lesa-dlya-detei-krasivo-23.jpg

2 расм. Ўрмон жониворлари
https://abc-decor.com/img/gallery/3/thumbs/thumb_l_8302.jpg

3 расм. Сув томчиси
<https://sun6-22.userapi.com/>

4 расм. Ҳаво
https://koncept.ru/uploads/posts/2022-04/1649937130_1.jpg

5 расм. Ўрмон мевалари
<https://shareslide.ru/img/thumbs/>

6 расм. Ёмғир
<https://i.ytimg.com/vi/OixvMEtpTiU/maxresdefault.jpg>

7 расм. Дарё
<https://wallart.ua/wplg/4857-orig.jpg>

8 расм. Одам кислород билан нафас
олмоқда
<https://regnum.ru/uploads/pictures/>

3 - босқич. Лавҳани кўриниш (<https://www.youtube.com/watch?v=vnUctpqYxLo>)

Ўқитувчига маслаҳат: Видеони томоша қилаётганда ўқувчилар тушунганини текшириш учун пауза қилинг.

Синф муҳокамасини ўтказинг:

- Дарахтларнинг инсон ҳаётидаги ўрни қандай? Дарахтлар одамлар учун қандай фойдали эканлигини санаб беринг?
- Шаҳарларда боғлар ва яшил майдонларнинг ўрни қандай?

4-босқич. Ўрмон ҳайвонларини номланг. Уларга ва уларнинг болаларига қандай муносабатда бўлишимиз керак?

Ўқитувчи матнни ўқийди: “Ёзда Арслон оиласи билан қишлоқдаги бувисиникига борди. Қишлоқ тоғ этакларида жойлашган бўлиб, у ерда ўрмон ва дарё бор эди. Арслон кичкина типратикан топди ва уни шаҳардаги уйига олиб кетмоқчи бўлди. Аммо ота-онаси рухсат бермади».

Ўқувчилар билан саволларни муҳокама қилинг:

- Арслон ҳақми? Нега Арслон типратиканни олмоқчи бўлди?
- Нега ота-онаси кичкина типратикони ўрмондан олиб кетишига рухсат бермади?
- Ҳайвоннинг боласи яшаш жойидан олиб кетилса, унга нима бўлиши мумкин? Кирпи Арслоннинг уйида қанча вақт яшаши мумкин?
- Ҳамма ўрмондан ҳайвонларнинг боласини олиб кетса нима бўлади?

Охирида муҳокамани умумлаштиринг:

- Арслон кирпини нима қилиши керак?
- Агар уядан тушиб кетган жўжани топсангиз нима қиласиз?
- Қирғизистондаги ҳайвонлар ва қушларнинг хилма-хиллигини қандай сақлаб қолишимиз мумкин?

5-босқич. Ўқувчиларга саволлар беринг ва биргаликда хулосалар чиқаринг:

- Боғлар ва ўрмонларни сақлаб қолиш учун нима қилиш керак?
- Ўрмонда қандай дам олиш керак? Нима учун ўрмонда олов ёқиш хавфли?
- Ёнғин содир бўлганда тоғлар ва ўрмон жониворлари нима бўлади?
- Нима учун макулатураларни йиғиш керак?
- Атрофимиздаги табиат учун бизнинг қандай масъулиятимиз бор?

Хулоса

1. Одамлар ўрмонда, кўлда ва тоғларда дам олишни яхши кўрадилар. Бу соғлигингиз учун яхши. Ўрмонда дам олаётганда, сиз олов ёқмаслигингиз ёки ахлат қолдирмаслигингиз керак. Ёнғин оқибатида ўрмон ёнади ва ҳайвонлар, қушлар, ҳашаротлар, капалаклар ва бошқалар нобуд бўлади. Ёнғин одамлар учун хавфлидир, чунки, тутун узоқроққа тарқалиб, қишлоқ ва шаҳарларга етиб боради.
2. Сиз ҳайвонларнинг болаларини уйингизга олиб кетманг, чунки улар ўйинчоқ эмас, балки тирик мавжудотдир.
3. Ёғоч қоғоз ва мебель ишлаб чиқариш учун ишлатилади. Ўрмонларни сақлаб қолиш учун сиз ўрмонга масъулият билан муносабатда бўлишингиз керак: чиқинди қоғозларни йиғиш, янги дарахтлар экиш, шаҳарларда боғлар яратиш.
4. Дарахтлар ва бошқа яшил жойларга ғамхўрлик қилиш керак: сув, тупроқни юмшатиш, қуритилган шохларни олиб ташлаш.

5. Паркларда турли хил қушлар, шунингдек, олмахонлар яшайди, уларни ай-ниқса қишда боқиш керак.

Мулоҳаза

Ўқувчиларни ранги бўйича олма танлашни таклиф қилинг ва уни «Муваффақият дарахти»га ёпиштиринг:

- Қизил олма – менга қизиқарли бўлди;
- Яшил олма – мен дарсда янги нарсани ўргандим;
- Сарик олма – мен ҳаракат қилдим.

Д. Н. Шаршембиева

2

Одамларнинг меҳнати

1-синф

Кутилган натижалар. Ўқувчилар:

- 1) Одамларнинг меҳнатини ва унинг аҳамиятини аниқлашади.
- 2) Турли касбларнинг жамиятдаги аҳамиятини айтишади.
- 3) Ўзларининг жавобгарлигини аниқлашади.

Услуглар: ақлий ҳужум, мунозара, ролли ўйинлар, жуфтлик ва гуруҳда ишлаш, индивидуал ишлаш.

Жиҳозлар: расмлар, проектор, ватман қоғози, маркерлар.

Асосий тушунчалар: меҳнат, касблар, ҳурмат.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-боқич. Дарсни савол билан бошланг:

- Эрталаб уйғонганингиздан кейин нима қиласиз? (тишларимни юваман, нонушта қиламан, кийинаман, мактабга бораман).
- Ҳар куни ким сизга ғамхўрлик қилади (нонушта тайёрлайди, мактабга олиб боради, ўқитади)?

Эътибор беринг, оилада бизга онамиз, дадамиз, опа-сингилларимиз ва ака-укаларимиз, бобо ва бувиларимиз ёрдам беради. Ҳар куни биз учун фойдали нарсаларни қиладиган одамларни учратамиз.

Топшириқ 1. Жумбоқни йиғиш

Ўқитувчи кесилган расмларни тарқатади ва уларга бошқотирма яшашни таклиф қилади.¹

Ўқитувчига тавсия: қишлоқ ва шаҳар ҳаётидан бошқа расмларни қўшинг. Тулланган жумбоқларни муҳокама қилинг:

- Расмда ким кўрсатилган ва у қандай иш билан шуғулланмоқда?
- Бу касб одамларга қандай фойда келтиради?
- Қишлоқ жойларига қандай иш хосдир?

1 расм. Фермер аёл

2 расм. Тикувчи

¹ <https://papiк.pro/risunki/57894-risunok-milicionera-50-foto.html>

3 расм. Ўқитувчи

4 расм. Қурувчи

5 расм. Сотувчи²

6 расм. Ошпаз

² <https://yandex.by/images/search>

7 расм. Кўча тозаловчи
<https://ru.freepik.com/free-photos-vectors/>

8 расм. Милиция ходими
<https://papik.pro/risunki/57894-risunok-milicionera-50-foto.html>

2-босқич. Тўхташлар билан ўқиш

Ўқитувчи матнни тўхтаб-тўхтаб ўқийди, орада ўқувчиларга саволлар беради.

Мамлакат тараққиёти учун меҳнатнинг аҳамияти

Ҳар бир инсон ўзи касбини танлайди. Баъзи одамлар фабрика ва заводларда ишлайди, биз ҳар куни фойдаланадиган турли хил нарсаларни яратади. Улар ўз ишининг устаси. Уларнинг шарофати билан бизда кийим-кечак, ўйинчоқлар, машиналар ва бошқа кўп нарсалар бор.

Кимдир далада ишлайди - буғдой экади, новвой эса нон пиширади. Шифокорлар ва ҳамширалар соғлигимиз ҳақида қайғурадилар. Касал бўлганимизда улар бизни даволайди. Ўқитувчилар бизга ўқиш, ёзиш ва ҳисоблашни ўргатади. Улар бизга билим ва кўникмаларни ривожлантиришга ёрдам беради. Ўт ўчирувчилар ёнғинни ўчиришди, милиция тартибни ўрнатади. Уларнинг қаҳрамонона меҳнати туфайли биз ўзимизни ҳимояланган ҳис қиламиз. Дастурчилар компьютер дастурларини ишлаб чиқадилар ва биз Интернетда қизиқарли маълумотларни топишимиз мумкин.

Кўриб турганингиздек, Қирғизистонда турли одамлар яшайди ва ишлайди, уларнинг барчаси ҳаётимизга муҳим ҳисса қўшмоқда. Биз уларнинг меҳнатини

хурмат қилишимиз ва қадрлашимиз керак, чунки улар бизга яхши келажак қуришда ёрдам беришади!

Матн юзасидан суҳбат ўтказинг. Муҳокама учун масалалар:

1. Нима учун одамлар меҳнат қилади?
2. Қурувчининг иши қандай фойдали?
3. Далада қандай ишлар бажарилади?
4. Боғда ва шудгорда йилнинг қайси даврида ишлар бажарилади?
5. Касалланганимизда кимга мурожаат қиламиз? Меҳнат соғлиққа қандай боғлиқ?
6. Нима учун ўқитувчининг меҳнати муҳим? Таълим инсон ҳаётига қандай таъсир қилади?
7. Бизнинг хавфсизлигимиз ҳақида ким қайғуради?
8. Қандай меҳнат энг муҳим ҳисобланади? Нима учун одамларнинг ҳар қандай меҳнатини ҳурмат қилиш муҳим?

3 - босқич. Ўқувчиларни 4-5 кишидан иборат гуруҳларга бўлинг

Турли касблар билан боғлиқ карталарни тарқатинг. Вазифани тушунтиринг: Ҳар бир гуруҳ ўз картасидан фойдаланган ҳолда касбни ифодалайди.

Ўқитувчи доскага саволлар ёзади:

- Кунингиз қандай бошланади?
- Кимлар билан учрашасиз ва нима қиласиз?

Ўқувчиларга ролларни ўзаро тақсимлашга ва «Менинг иш куним» деб номланган театрлаштирилган сахна кўринишини тайёрлашга ёрдам беринг.

Энди бу одамлар ўз ишларини қилмаса нима бўлишини кўрсатинг. Масалан, шифокорлар касалхонага, сотувчилар дўконларга келмади. Ўқувчилар театрлаштирилган сахна кўринишини намойиш этадилар.

4-босқич: Ўқувчиларга хулоса чиқаришга ёрдам берадиган саволлар беринг:

- Турли касб эгалари сиз учун нима қилишади?
- Нима учун турли касблар муҳим?
- Турли касб эгалари ўз ишига қандай муносабатда бўлишлари керак?
- Келажакда қайси касбни танламоқчисиз?
- Касбга эга бўлиш учун ҳозир нима қилиш керак?

Хулоса

Ҳар ким ўз ишини масъулият ва виждонан бажариши керак. Келажакда касбга эга бўлиш учун яхши ўқиш керак.

1-зурх.

2-зурх.³

Каменщик

Малар

Крановщик

Сварщик

Монтажники

Плотник

3-зурх⁴

³ <https://kartinki.pibig.info/41705-professija-prodavec-kartinka.html>

⁴ <https://kartinki.pics > 105439-programmist-kartinka-dl>.

Мақтабда

Уйда оила даврасида

Мулоҳаза

Дарс давомида ўзингизни қандай ҳис қилдингиз?

Смайлик танланг. Танловингизни тушунтиринг.

Дарс давомида олган янги билимларим

Менинг фаолиятим

Синфдошлар билан ҳамкорлик

Д. Н. Шаршембиева

3

Ҳуқуқ ва мажбуриятлар

2-синф

Кутилган натижалар. Ўқувчилар:

- 1) Ўзларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқлашади.
- 2) Ўзларининг ҳуқуқлари ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ўртасидаги боғлиқликни топишади.
- 3) Мақтаб/синфдаги ҳуқуқ ва мажбуриятларни санашади.

Услуб: ақлий ҳужум, гуруҳларда ишлаш.

Жиҳозлар: топшириқ учун карталар 2, расмлар, А4 қоғоз, рангли қоғоз, акс эттириш учун қизил ва яшил доиралар.

Асосий тушунчалар: ҳуқуқлар, масъулият, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-босқич. Янги таърифлар билан танишиш

Ақлий хужум ўтказинг:

- Фуқаро ким?

«**Фуқаро**» сўзи юнонча «шаҳарда яшовчи» сўзидан келиб чиққан бўлиб. Бу ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган шахс.

- «Хуқуқ» сўзи нимани англатади?

Хуқуқ – давлат томонидан ҳимоя қилинадиган хулқ-атвор ва адолат қоидаларидир.⁵

- Бола қандай ҳуқуқларга эга?

2-босқич. Жуфтликда ишлаш

Ўқитувчи карталарни кесиб, уларни аралаштириб, карталарни столга қўяди.

Ўқувчиларга топшириқ: Ўқувчиларга ҳар бир жуфт матн ёзилган картани олиб, уни овоз чиқариб ўқиб, доскага қўйишини тушунтиринг. Агар матнда ҳуқуқ ёзилган бўлса, карта «ХА» устунига, ҳуқуқ бўлмаган ҳар қандай нарса «ЙЎҚ» устунига жойлаштирилиши керак. Ўқувчилар танловларини тушунтирадилар.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг танлови ва жавобларини тўғрилайди. Бунинг учун ўқувчилар тўғри танлов қилишлари учун этакчи саволларни бериш яхшироқдир.

ХА	ЙЎҚ
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Ўқитувчи учун карталар

ХА	ЙЎҚ
Ўз фикр ва ғояларини билдириш	Сўрамасдан нарсаларни олиш
Ўзи учун бўлиш, индивидуал бўлиш	Мен зериккан одамни ўзимдан узоқлаштираман
Мақтабда китоблар ва ўқув предметларидан фойдаланиб ўқинг	Бошқалар ҳақида нимани хоҳласам шуни гапираман
Менга адолатли муносабатда бўлинг	Нимани хоҳласам, шуни қиламан
Ўзимни кўрсата оладиган тадбирларда қатнашиш	Исталган вақтда мактаб атрофида сайр қиламан
Менга тенг муносабатда бўлишлари керак	Сухбатлашишни хоҳламаган одамларга эътибор бермаслик

⁵ Мавжуд: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/17338>

Спорт, санъат, сеvimли машғулот билан шуғулланиш	Қачон хоҳласам гаплашаман
Синфда ўзини ҳавфсиз хис қилиш	Мақтабга қачон хоҳласам бораман
Мен гапирганимда мени эшитишлари керак	Мақтабга қандай хоҳласам шундай кийинаман
Тоза синфда ўқиш	Ерга ахлат ташлаш

3-босқич. Бола ҳуқуқлари ва мажбуриятлари

Ўқувчиларга туғилгандан 18 ёшгача бўлган одам бола эканлигини айтинг. Болалар ҳуқуқлари Қирғиз Республикаси Конституцияси ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда мустаҳкамланган. Қирғиз Конституцияси ҳар бир боланинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни кафолатлайди. Ҳар бир бола ўқиш, даволаниш, ўз фикрини билдириш, ўзи ёқтирган иш билан шуғулланиш, дам олиш ва унга ғамхўрлик қилиш ҳуқуқига эга.

Мақтаб ўқувчилари нафақат ҳуқуқларга эга, балки улар ўқиши ва соғлиғи учун ҳам жавобгар эканлигини тушунтиринг.

Саволларни муҳокама қилинг:

- Оилада қандай масъулиятингиз бор?
- Мақтабдаги масъулиятингиз қандай?

4- босқич. Кичик гуруҳларда ишлаш

4-6 ўқувчидан иборат кичик гуруҳлар тузинг.

- Бу ҳуқуқ нимани англатади?
- Менинг жавобгарлигим қандай?
- Жавобларига мос келадиган расмларни танлашади.

Расм. Дўстлар

https://kartinkof.club/uploads/posts/2022-05/1653716784_32-kartinkof-club-p-kartinka-veselie-druzya-dlya-detei-32.jpg

Расм. Мақтаб синф хонаси

https://papik.pro/uploads/posts/2021-11/1637153380_5-papik-pro-p-risunok-klassnaya-komnata-6.jpg

Расм. Китоблар
<https://i.pinimg.com/originals/>

Расм. Табиат
https://gas-kvas.com/uploads/posts/2022-10/1666947055_29-gas-kvas-com-p-mulyashnie-foto-prirodi-29.jpg

Расм. Қизча футбол ўйнамоқда
https://flomaster.club/uploads/posts/2021-11/1637996063_1-flomaster-club-p-risunki-detei-igrayushchikh-v-futbol-detsk-1.png

Расм. Бола куйламоқда
<https://image.winudf.com/v2/image1/>

Расм. Мактаб саҳна кўриниши
https://kartinkin.net/pics/uploads/posts/2022-08/1660898582_37-kartinkin-net-p-fon-teatralnii-detskii-krasivo-40.png

Расм. Гитара
<https://artist-oil.ru/800/600/https/images.saymedia-content.com/image/t>

Доскада иккита устун ташкил этилган: ХУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАР.
Ўқувчилар ҳуқуқ ва мажбуриятларни ўқийдилар.

Ўқитувчи учун:

ХУҚУҚ	МАЖБУРИЯТ
<i>Мен қандай ҳуқуқларга эгаман?</i>	<i>Менинг мажбуриятларим нималардан иборат?</i>
Ўз фикр ва мулоҳазаларини билдириш	Бошқаларга ҳалақит бермаслик
Ўзингиз бўлинг, индивидуал бўлинг	Бошқаларнинг кадр-қимматини ва индивидуаллигини ҳурмат қилиш
Мактабда ўқинг, китоблар ва ўқув қуролларидан фойдаланинг	Яхши ўқиш. Китоблар ва мактаб буюмларига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш
Ўзимни кўрсата оладиган тадбирларда қатнашиш	Фаол бўлиш
Улар мени ҳар хил номлар билан чақирмасин ёки хафа қилмасин	Бошқаларнинг фарзандларини, қизлар ва ўғил болаларни ҳурмат қилиш
Тоза синфда ўқиш ҳуқуқи	Чиқиндиларни ташламаслик, синфни тоза тутиш
Адолат билан муомала қилиш ҳуқуқи	Бошқаларга нисбатан адолатли бўлиш
Синфда ўзини хавфсиз ҳис қилиш ҳуқуқи	Бошқаларнинг соғлиғига зарар бермаслик учун эҳтиёт бўлиш
Спорт, санъат ва севимли машғулотлар билан шуғулланиш ҳуқуқи	Тўғарақларга ёзилиш

Мулоҳаза. «Менинг ҳуқуқларим ва мажбуриятларим»

Болалар, мен сизга мактабдаги ҳуқуқ ва мажбуриятларингизни ўқиб берман. Агар рози бўлсангиз, «Ҳа» деб жавоб беринг ва яшил рангни кўтаринг; «Йўқ» деб жавоб берсангиз, қизил рангни кўтаринг.

Мактабда ...

1. Мен ўзим бўлишга, шахсиятимни сақлаб қолишга ҳаққим бор.
2. Мен бошқалар ҳақида хоҳлаган нарсани айтишга ҳаққим бор.
3. Мен бошқаларни хафа қила оламан.
4. Ҳеч ким мени хафа қилмаслиги керак.
5. Мен яхши ўқишим керак.
6. Мен дам олиш ҳуқуқига эгаман.
7. Мен севган машғулотим билан шуғулланишим мумкин (спорт, санъат).
8. Дўстларим билан учрашишим мумкин.
9. Мен дарс пайтида уяли телефонда ўйнай оламан.
10. Мен жанжаллаша оламан.
11. Мен синф тадбирларида қатнашаман.
12. Мен мактабни тоза тутаман

4

Бишкек – Қирғизистоннинг пойтахти

2-синф

Кутилаётган натижалар. *Ўқувчилар:*

- 1) Қирғизистон пойтахти – Бишкек шаҳри эканлигини гапириб берадилар.
- 2) Пойтахт – бу мамлакатнинг асосий шаҳари эканини тушунтириб берадилар.
- 3) Бишкекнинг диққатга сазовор жойлари ҳақида айтиб беришлари мумкин

Услублар: ақлий ҳужум, гуруҳ билан ишлаш, индивидуал ишлаш.

Жиҳозлар: пойтахтнинг диққатга сазовор жойларининг суратлари, проектор, ватман.

Асосий тушунчалар: «Пойтахт».

Пойтахт – Қирғизистон Президенти, Қирғиз Республикаси Жогорку Кенеш, жойлашган давлатнинг асосий шаҳри.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-босқич. Экскурсия

Болалар, бугун биз пойтахтимиз Бишкек шаҳри бўйлаб саёҳатга борамиз. Биз троллейбусда экскурсияга борамиз. Бу электр энергияси билан ишлайдиган транспорт тури. Троллейбуснинг томида электр токи ўтадиган иккита шоҳ мавжуд. Йўловчилар унда шаҳарнинг исталган нуқтасида боришлари мумкин.

1-бекат

Давлат байроғи ўрнатилган байроқ дастаги майдондан 45 метр баландликда кўтарилган (бу 15 қаватли бинога тенг), унинг энг тепасида узунлиги 15 метр ва кенглиги 10 метр бўлган улкан Давлат байроғи жойлашган. Байроқ устунни кечаю кундуз ҳар соатда алмаштириладиган соқчилар томонидан қўриқланади. Соқчилар тўлиқ байрамона ҳарбий кийимда.

Ҳар куни эрталаб давлат байроғи кўтарилади. Қизил байроқ ғурур билан мардлик ва жасорат рамзини билдириб ҳилпирайди. Узоқдан тинчлик ва бойликни ифодаловчи олтин нурлар кўринади. Бир доира ичида бирлашган 40 та нур 40 та қадимги қабилаларнинг ягона Қирғизистонга бирлашишини англатади. Туйнук мамлакатда яшовчи халқларнинг бирлигини англатади.

Байроқ дастак

Давлат байроғи ўрнатилган байроқ дастаги майдондан 45 метр баландликда кўтарилган (бу 15 қаватли бинога тенг), унинг энг тепасида узунлиги 15 метр ва кенглиги 10 метр бўлган улкан Давлат байроғи жойлашган.

Қизил байроқ ғурур билан мардлик ва жасорат рамзини билдириб ҳилпирайди. Узоқдан тинчлик ва бойликни ифодаловчи олтин нурлар кўринади. Бир доира ичида бирлашган 40 та нур 40 та қадимги қабилаларнинг ягона Қирғизистонга бирлашишини англатади. Тўйнуқ мамлакатимиз халқининг бирлигини англатади.

Қирғизистон давлат тарих музейи Ала-Тоо майдонида жойлашган.

Қирғизистон давлат тарих музейи экспонатлари Қирғизистон тарихи ва маданияти ҳақида ҳикоя қилади. Музей залларида тош ва темир қуроллар, қадим замонлардан қолган уй-рўзғор буюмлари, кулолчилик буюмлари, либослар, мато ва гиламлар, қадимги одамларнинг турар жойлари, қадимий қуроллар, ёзма ҳужжатлар ва бошқаларни кўриш мумкин. Баландликка етади. Ала-Тоо майдонида Қирғизистон Байроғи ҳилпирамоқда. Байроқ устунни ёнида оқ мрамор бино жойлашган – бу Қирғизистон давлат тарих музейи.

2-бекат. Троллейбусимиз юришда давом этади, олдимизда Бишкек давлат цирки жойлашган.

Бишкек давлат цирки

Бишкекнинг диққатга сазовор жойларидан бири бу Давлат цирки. У шаҳар марказида жойлашган. Цирк болалар учун машҳур ўйин-кулгидир. Унинг саҳнасида акробатлар, масхарабозлар, сеҳргарлар ва ҳайвонларни

ўргатувчилар шоу қилишади. Баъзан аренада бошқа мамлакатлардан келган санъаткорлар чиқиш қилишади - бу муз шоуси, йиртқичларнинг мураббийлари ва бошқа чиқишлар бўлиши мумкин.

2-босқич. Кичик гуруҳларда ишлаш

Гуруҳларга пойтахтнинг диққатга сазовор жойларининг фотосуратлари тўпамини беринг.

Вазифани тушунтиринг: Болалар, сизнинг олдингизда пойтахтимизнинг диққатга сазовор жойлари. Қаерга бормоқчи бўлган фотосуратларингизни танланг. Гуруҳларда муҳокама қилинг:

- Бу бинонинг номи нима?
- Нега унга ташриф буюришни хоҳлайсиз?
- Сизнингча, бу бино/объектда нимани кўриш мумкин?

ҚР Жогорку Кенеш

Гапар Айтиев номидаги миллий тасвирий

«Спартак» стадиони

Қирғиз миллий филармонияси

Қирғиз миллий университети

«Азия молл» савдо-кўнгилочар маркази

3-босқич. Синфда умумий муҳокама:

- Пойтахтимизда қандай диққатга сазовор жойлар/объектлар бор?
- Пойтахтда нима бўлади? (Қарорлар қабул қилинади, маданий тадбирлар, байрамлар, спорт тадбирлари.)

- Одамлар Бишкекка нима учун келишади?
- Пойтахтнинг мамлакатимиздаги бошқа шаҳарлардан фарқи нимада?
- Ҳар бир давлатнинг пойтахти бор. Пойтахтнинг роли қандай?
- Нима учун пойтахт мамлакат фуқаролари учун муҳим?

Гуруҳлар учун амалий топшириқ

Пойтахтга ташриф буюриш учун муҳим бўлган «Топ 3» жойни танланг.

Бу энг қизиқарли, тарихий аҳамиятга эга ва чиройли объектлар бўлиши керак.

Пойтахт Бишкек ҳақида видео яратинг ёки плакат чизинг.

Куйидаги фикрларни акс эттиринг:

- Бу қандай диққатга сазовор жой?
- Нима учун бу объект Қирғизистон фуқаролари учун муҳим?
- Нега унга ташриф буюриш ва кўриш қизиқ бўлади?

Мулоҳаза

Дарс давомида ўзингизни қандай ҳис қилганингизни кўрсатиш учун смайлик танланг. Сабабини тушунтиринг.

Дарс давомида олган янги билимларим

Менинг фаолиятим

Синфдошларим билан ҳамкорлик

Мен ва ҳис-туйғуларим

2-синф

Кутилаётган натижа. *Ўқувчилар:*

- 1) Ҳиссиётлар ва ҳис-туйғулар нима эканлигини айтиб беришади.
- 2) Ҳаётида ҳис-туйғуларнинг намоён бўлишини фарқлашади.
- 3) Атрофдаги дунёнинг хилма-хиллигини қандай тушунишларини тушунтиришади. Ўхшашлик ва фарқларга эътибор беришади.
- 4) Мулоқотнинг аҳамиятини тушунтиришади.
- 5) Тинглаш қобилияти, яқинлари ва дўстларига ҳурмат ва ҳамдардлик кўрсатишни ўрганишади.

Услублар: ўйин, ақлий ҳужум, саволларнинг умумий муҳокамаси, эстетик фаолият (расмлар).

Жиҳозлар: манзара тасвири, А4 оқ қоғоз, маркерлар, рангли қаламлар, скотч.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-босқич. Мотивация. «Қорли илтифотлар» ўйини

Ўқувчилар синфнинг бўш жойида жойлашган 6–7 кишилик гуруҳлардан иборат бир нечта доираларни ташкил қилади. Ҳар бир даврада биринчи ўқувчи ўнг тарафдаги синфдошига ўгирилиб, уни исмини айтиб чақиради ва илтифот айтади (масалан, Ойбек ақлли). Кейинги ўқувчи (Ойбек) ҳам ўнгга бурилиб, қўшиқига ўгирилиб, биринчи ўқувчининг илтифотини такрорлайди ва сўзини тўлдиради (масалан, Айнура ақли ва меҳрибон). Ҳаракат илтифотларнинг «қор тўпи» биринчи ўқувчига а тушгунча давом этади.

2-босқич. Умумий муҳокама:

1. Сизга энг кўп нима ёқди, илтифот айтиш ёки эшитиш?
2. Сизга мақтовлар келганда ўзингизни қандай ҳис қилдингиз?
3. Кўпинча кимдан мақтов эшитасиз?
4. Ўзингизни мақтайсизми?
5. Сиз кимни мақтайсиз? Оилангизда кимдан ва қандай мақтовларни эшитасиз?
6. Нима учун одамлар уларга айтилган мақтовларни эшитишлари муҳим?
7. Мақтовлар бошқа одамлар билан муносабатларингизга қандай таъсир қилади?
8. Ҳиссиётлар нима? Улар қандай бўлади ва улар қандай намоён бўлади?
Ҳиссиётлар – бу инсоннинг одамларга ёки ҳодисаларга нисбатан ёқимли ва ёқимсиз ҳис-туйғуларини акс эттирувчи туйғу.

3-босқич. Шахсий визуал фаолият

1-топшириқ. Тавсифга кўра расм чизинг.

Ўқитувчи ўз илтимосига биноан битта ўқувчини таклиф қилади. Олдиндан тайёрланган расмни оғзаки ва батафсил тасвирлашни сўрайди. Бироқ, ўқувчиларнинг ҳеч бири бу расмни кўрмаслиги керак. Қолган ўқувчилар диққат билан тинглайдилар ва оғзаки тавсифга асосланиб, бу расмни қоғозга чизадилар.

4-босқич. Ўқувчилар ўз чизмаларини магнит доскага осиб қўядилар ёки скотч билан ёпиштирадилар.

Досканинг ўртасига ўқитувчи Винсент Ван Гогнинг «Кунгабоқарлар» расмини қўяди (бошқа расм бўлиши мумкин). Ўқувчилар доскага чиқадилар, барча чизмаларни кўриб чиқадилар ва чизган расмларини Ван Гог расми билан солиштирадилар.

Винсент Ван Гог: Кунгабоқар 1888 г.
<https://www.arts>

5-босқич. Умумий синф муҳокамаси:

Биринчидан, Ван Гог расмини тасвирлаган ўқувчидан сўранг:

1. Расмингизда нима кўрсатилган?

Бутун синф учун саволлар:

2. Ван Гог расмида нима тасвирланган?
3. Сизнинг чизмаларингиз ушбу расмга мос келадими?
4. Сизнинг чизмаларингиз ва тақдим этилган расм ўртасида қандай фарқларни кўрасиз?
5. Ҳаммангиз Ван Гог расмининг тавсифини эшитгансиз. Нима учун ҳамманинг расмлари ҳар хил бўлиб чиқди?
6. Буюк рассом Ван Гогнинг “Кунгабоқарлар” картинасини кўриб, қандай ҳис-туйғуларни бошдан кечирдингиз?
7. Кунгабоқар чизганингиздан кейин ўзингизни қандай ҳис қиласиз?

6- босқич. Хулоса

Ўқитувчи эътиборни биз ўз ҳис-туйғуларимизни ифодалашимиз ва атрофимиздаги дунёни бошқача қабул қилишимизга қаратади. Ҳар бир инсон дунёни

бошқача кўради. Агар биз бошқалар дунёни қандай кўришини тушунсак, биз бир-биримизни яхшироқ тушунишимиз ва яхшироқ мулоқот қилишимиз мумкин. Биз бу дунёни қандай қабул қилмайлик, у барибир гўзалдир. Ҳар бир инсон ўз ҳис-туйғуларини назорат қила олиши ва ифодасини кузатиши кераклигини таъкидланг.

Рефлексия

Бугун синфда қандай ҳис-туйғуларни бошдан кечирдингиз?

Смайликка нуқта қўйинг

А. Р. Алишева

Қирғизистон бўйлаб саёҳат: Иссиққўл вилояти

3 – 4 синф

Кутилаётган натижалар. Ўқувчилар

- 1) Харитадан мамлакатимизнинг вилоят ва шаҳарларини топишади.
- 2) Иссиққўл ҳудудининг табиати ва диққатга сазовор жойларини белгилашади. Қадриятларини аниқлашади.
- 3) Қизил китобнинг маъносини тушунтиришади. Қирғизистоннинг биологик хилма-хилликни сақлашга қўшган ҳиссасини баҳолашади.
- 4) Ўз минтақасининг табиати ва диққатга сазовор жойларини ўрганишга қизиқиш билдиришади.
- 5) Экологик муҳитни, табиат ва диққатга сазовор жойларга қадриятга асосланган муносабатни кўрсатиш.

Услублар: ақлий ҳужум, жуфт ва гуруҳ бўлиш ишлаш, яқка тартибда ишлаш, ижодий фаолият.

Жиҳозлар: проектор, суратлар, коллаж учун расмлар, флипчартлар, фломастерлар, скотч.

Ўқитувчига тавсия: Ушбу мавзу – Қирғизистон ҳудудларини ўрганиш бўлиб, ўлкашуносликка тегишли. Ўлкашунослик дарси ўқувчиларнинг ўз ҳудудидаги

хайвонлар, кўллар, дарёлар, ўсимликлар, машҳур кишилар ва маданий мерос ҳақида маълумот тўплаш, тадқиқотчилик фаолияти билан ажралиб туради.

ДАРС РЕЖАСИ

1. Мавзуни янгилаш
2. Янги мавзуни ўрганиш: Ўқитувчи тақдироти.
3. Дарс мавзусини мустаҳкамлаш:
  - Қирғизистон харитаси устида ишлаш;
  - Жуфтликда ишлаш;
  - Кичик гуруҳларда ишлаш;
4. Хулоса.
5. Рефлексия.

Ўқитувчига эслатма:

Қирғизистонга бағишланган мавзулар табиат, жамият, ҳукумат, этник ва маданий хилма-хилликни қамраб олади. Ушбу дарс Қирғизистон табиатини ўрганишга бағишланган. Бироқ, бир дарсда бутун мавзуни ўрганиш мумкин эмас. Бу дарс ўқувчиларни Иссиқкўл ҳудудининг табиати билан таништиради.

Дарснинг номи мамлакатимизнинг бошқа ҳудудларига «саёҳат» қилишни таклиф қилади. Ўқитувчи ҳар бир минтақага бағишланган мавзуларни ўлка тарихига, шу жумладан ўз қишлоғи, вилояти ёки шаҳрининг табиати ҳақидаги тадқиқот компонентини ўтказиши мумкин. Ўқувчилар ўз қишлоғи, тумани, вилояти ёки шаҳри ҳақида материал тўплайди. Сиз ўқувчиларга ота-оналар ва кекса оила аъзолари билан қишлоғи, шаҳри ёки вилоятининг табиати ва диққатга сазовор жойлари ҳақида суҳбат ўтказиш учун дастлабки топшириқ беришингиз мумкин. Тадқиқот компоненти ва умуман мавзу материал тўплаш, Ватанга муҳаббат ва атроф-муҳитни хулқ-атворни тарбиялаш кўникмаларини эгаллашга ёрдам беради.

Ўқитувчи ушбу дарс тажрибаси асосида «Қирғизистон бўйлаб саёҳат» кейинги дарсларини қуриши мумкин.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

Кўпчилик ёзги жазирамада қаерга боришни хоҳлайди?

- Мамлакатимиздаги тоғлик аҳоли ҳақида нималарни биласиз?
- Нима учун одамлар Иссиқкўлда дам олишни яхши кўрадилар?
- Сизнингча, бугунги дарснинг мавзуси нима?

Маълумот ва ўқитувчи тақдироти (Иловага қаранг).

Мавзуни мустаҳкамлаш

1-босқич. Қирғизистон харитаси билан ишлаш

Синфда умумий муҳокама ўтказинг:

- Қирғизистонда қандай вилоятлар бор?
- Иссыққўл вилоятининг туман, шаҳар ва қишлоқларини айтинг.
Вилоят маркази қайси шаҳар ҳисобланади?

2-босқич. Жуфтликда ишлаш

Қирғиз Республикаси Герби тасвирини экранга жойлаштиринг. Ўқувчиларга Қирғиз Республикаси Гербини чизиш вазифасини беринг.

Мунозара ўтказинг:

- Қирғизистон гербида она диёримиз табиати қандай акс этган?

Жавоб: Юртимиз табиати: Иссыққўл, оқ лочин ва буғдой ва пахта бошоқлари.

3-босқич. Кичик гуруҳларда ишлаш

Ўқувчиларни 5-6 кишига бўлинг. Уларга топшириқлар, флипчартлар ва маркерлар, коллаж учун фотосуратлар ва расмларни беринг.

Гуруҳларга вазифаларни тушунтиринг:

- ўқувчилардан объектлар ўртасида ўзаро таъсир мавжуд бўлган коллажда икки томонлама ўқларни чизишларини сўранг.
- Икки томонли ўқлар объектларнинг бир-бирига боғлиқлигини ва ўзаро таъсир қилишини кўрсатади. Яъни, улар ўртасида алоқа ва ўзаро таъсир мавжуд;
- ишлаётган гуруҳларга яқинлашиб, ўқувчиларга бошқа компонентларни қўшишлари учун саволлар беринг: Яна ким? Яна нима?

1 -гурӯҳ. Иссиққўл вилояти

1-топшириқ. «Иссиққўл вилоятининг шаҳарлари ва диққатга сазовор жойлари» коллажини яратинг.

Вилоятда учта шаҳар бор: Қоракўл, Балиқчи ва Чўлпон-Ота. Вилоят шаҳри Қоракўл шаҳри бўлиб – унга аллақачон 150 йил бўлган.

Қоракўл шаҳрида Муқаддас Уч Бирликнинг гўзал православ черкови мавжуд. У бундан 150 йил муқаддам (1872 йилда) қурилган ва мамлакатимизнинг меъморий хазинаси ҳисобланади. 1910 йилда дунганлар томонидан қурилган гўзал масжид ҳам бор, унга аллақачон 100 йил бўлган.

2- топшириқ. Такдимот тайёрланг ва уни синфда гапириб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Такдимот ва кластер ҳақида умумий синф муҳокамасини ўтказинг:

1. Иссиққўл вилоятида қандай шаҳарлар бор? Бу шаҳарлар нимаси билан машхур?
2. Қоракўлдаги масжид нима учун дунган деб аталади?
3. Нима учун одамлар ёз ва қишда Иссиққўл вилоятига дам олишга келишади?
4. Коллажингизга яна нима қўшмоқчисиз?

Коллажга мисол: «Иссиққўл вилоятининг шаҳарлари ва диққатга сазовор жойлари».

2-гурух. Иссиқкўл

1-топшириқ. Коллаж яратинг: Кўл ва унинг атроф-муҳит билан алоқалари. Фотосуратлардан, чизмалардан фойдаланинг ва қўшимча расмлар чизинг.

Иссиқкўл – севимли дам олиш маскани, ёзда бу ерга кўп одамлар келади: оилалар, болалар, шунингдек, бошқа мамлакатлардан сайёҳлар. Кўлда турли хил балиқ турлари мавжуд: чебак, сиг, судак, форел, маринка ва бошқалар.

2-Топшириқ. Такдимот тайёрланг ва уни бутун синфга гапириб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Такдимот ва кластер ҳақида умумий синф муҳокамасини ўтказинг:

1. Кўл ва атроф-муҳит ўртасида қандай боғлиқлик бор? Кўл нимага боғлиқ, у нимани олади ва атрофдаги ҳамма нарсага нима беради?
2. Кўл атроф-муҳитга ўзаро қандай алоқада ва унинг таъсири қандай?
3. Икки томонлама стрелкалар қандай объектлар асосида чизилган? Тушунтиринг.
4. Кўлга одамлар томонидан қандай хавф таҳдид солмоқда? Кўлни қандай ҳимоя қилиш мумкин?

Коллажга мисол: «Кўл ва унинг атроф-муҳит билан алоқалари»

3-гурух. Иссиқкўл вилоятидаги қушлар

1-топшириқ. Коллаж яратинг: «Чағалай ва унинг атрофидаги алоқалар». Фотосуратлардан фойдаланинг ва қўшимча расмлар чизинг.

Иссиқкўл вилоятида қушларнинг кўп турлари яшайди: калхат, бургут, чағалайлар. Эгри тумшуғи ва кучли тирноқлари уларга ўлжасини ушлаб туришга ёрдам беради. Иссиқкўл музламайди, шунинг учун қиш учун бу ерда кўчманчи қушлар учиб кетишади: ўрдаклар, кулранг ғозлар, оққушлар. Баъзи қушлар давлат то-

монидан ҳимояланган - улар Қирғизистон Қизил китобига киритилган, уларни тутиш ёки овлаш мумкин эмас.

2-топширик. Тақдимот тайёрланг ва уни бутун синфга айтиб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Тақдимот ва кластер ҳақида умумий синф муҳокамасини ўтказинг:

1. Қушлар нима ейди?
2. Чағалай ва кўл ўртасида қандай боғлиқлик бор?
3. Қушларнинг ҳашаротлар, ўсимликлар ва дарахтлар билан қандай алоқаси бор?
4. Қушларнинг одамлар билан қандай алоқаси бор?
5. Қушлар ва атроф-муҳит ўртасидаги яна қандай алоқаларни кўрдингиз?
6. Коллажингизда қандай объектлар билан икки томонлама ўқларни чиздингиз? Сабабини тушунтиринг.

Коллаждан намуна: Чағалай ва унга атроф-муҳитдаги алоқадор ҳолатлар

4-гурӯҳ. Ҳайвонот олами: қор қоплонлари

1-топширик. Коллаж тузинг: «Қор қоплони ва унинг муҳити». Фотосуратлардан фойдаланинг ва қўшимча расмлар чизинг.

Матнни ўқинг: Иссиқкўл вилоятининг ҳайвонот олами хилма-хилдир. Бу ерда бўри, айиқ, тулки, эчки, қуён, турли қушлар, ҳашаротлар яшайди. Қор қоплонлари чиройли ва оқ йиртқичлар бўлиб, баланд тоғларда яшайди. Улар тоғ чўққиларининг ҳақиқий забт этувчилари. Қор қоплонлари зўр овчилардир, улар баланд тоғларда яшайдиган эчкиларни овлайдилар. Қор қоплони Бишкек шаҳрининг рамзи ҳисобланади.

2-топширик. Тақдимот тайёрланг ва уни бутун синфга айтиб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Тақдимот ва кластер ҳақида умумий синф муҳокамасини ўтказинг:

1. Ҳайвонлар ва йиртқичлар яшаши учун нималар керак? Ўзаро алоқа ва ўзаро таъсир қандай содир бўлади?
2. Қоплоннинг атроф-муҳит билан қандай алоқалари бор? Нима учун бу алоқалар муҳим?
3. Икки томонлама стрелкаларни қайси объектлар орқали чиздингиз? Қоплоннинг ҳаёти нимага ва кимга боғлиқ?
4. Агар қор қоплонлари атрофидан эчкилар йўқолиб кетса, улар билан нима содир бўлади?
5. Қор қоплонини қутқаришга ким ёрдам беради ва унга ким зарар етказиши мумкин?
6. Қирғизистон қор қоплонларини сақлаш ва мамлакат табиатини муҳофаза қилиш ҳақида қандай қайғурмоқда?
7. Қизил китоб нима? Нима учун баъзи ҳайвонлар, қушлар, ҳашаротлар ва ўсимликлар Қизил китобга киритилган?

Коллаж намунаси: Қор қоплони ва унинг атроф-муҳити

5-гурух. Ўсимликлар дунёси: Чаканда (Облепиха)

1-топширик. Коллаж тузинг: «Чаканда ва унинг атроф-муҳити». Фотосуратлардан фойдаланинг ва қўшимча расмлар чизинг.

Матнни ўқинг: Кўл қирғоғи бўйлаб Иссиқкўл ва йирик дарёларда чаканда, зирк буталари, қамиш ўсади. Кўл қирғоғи бўйлаб Иссиқкўлда чаканда, зирк бу-

талари, қамиш ўсади. Уларнинг илдиз тизими ва қумидан ўтган сув тозаланади ва қўлга қуйилади.

Чаканда ва зирк мевалари кўплаб витаминларни ўз ичига олади ва жуда фойдали. Улар қушлар учун озуқа сифатида хизмат қилади. Мева йиғиш пайтида чаканда шохлари кўпинча кесилади. Бу зарар келтиради - чаканданинг чакалакзорлари ингичка бўлиб, мева беришни тўхтатади.

Тоғларда арча каби доимий яшил дарахтлар ўсади. Бу ерда кўплаб турли гуллар ва доривор ўтлар мавжуд. Ўсимликлар ҳавони тозалайди.

2-топшириқ. Тақдимот тайёрланг ва уни синфга айтиб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Тақдимот ва кластер ҳақида умумий синф муҳокамасини ўтказинг:

1. Чаканданинг атроф-муҳит билан қандай алоқалари бор?
2. Чаканда атроф-муҳитга нима беради ва у нимани олади?
3. Чаканда, қамиш ва зирк қўлга нисбатан қандай рол ўйнайди?
4. Нима учун Иссиққўл қирғоқларини безаб турган чаканда буталари зарҳал мевалари жуда кам қолган?
5. Чаканда, дарахтлар ва бошқа ўсимликларни йўқ бўлиб кетишдан қандай сақлашимиз мумкин?

Коллаж намунаси: Чаканда ва унинг атроф-муҳити

4-босқич. Умумий коллаж: «Иссиққўл вилояти»

Ўқувчилар билан биргаликда Иссиққўл вилоятининг умумий коллажини яратиш учун барча гуруҳ коллажларини ёнма-ён осиб қўйинг.

Ўқувчилар билан муҳокама қилинг: улар яна нимани қўшишни хоҳлашади? Яна қандай расмларни қўшиш мумкин?

Хулосалар

Ўқувчиларга саволлар бериб, улар билан хулоса чиқаринг:

- Қандай қилиб ҳаммамиз биргаликда табиатимизни ва диққатга сазовор жойларимизни асрашимиз мумкин?

Мулоҳаза

- Дарсда қандай янги нарсаларни билиб олдингиз?
- Сизни нима ҳайратда қолдирди?
- Қизил китобга яна нимани ёки кимни киритишни хоҳлайсиз?

Уй вазифаси:

- бир турдаги ҳашаротлар билан коллаж яратинг. Унинг ташқи дунё билан алоқаларини кўрсатинг;
- чизмани синфга олиб келинг ва бу ҳақда гапириб беринг.

Ўқитувчига: Сиз коллаж учун вазифани белгилашингиз мумкин: капалак, қўнғиз, ниначи, ари, чумоли ва бошқалар. Кейинги дарсда синф билан биргаликда умумий коллаж тузинг: “Иссиққўл вилояти ҳашаротлари ва уларнинг муҳити».

ИЛОВАЛАР

ЎҚИТУВЧИ УЧУН ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-илова.

«Қирғиз Республикасининг Давлат гербида қанотлари чўзилган оқ лочин тасвири бўлиб, оқ хошия ўртасида кўк доира жойлашган ҳамда кўл ва кўл фонида жойлашган Ала-Тоо тоғлари, доиранинг икки томонида ғўза ва ғалла бошоқлари шртасидан олтин ранг нурлар билан чиқаётган қуёш, айлананинг юқори қисмида “Қирғиз” ёзуви, пастки қисмида “Республикаси” ёзуви жойлашган»⁶.

2-илова.

Иссиққўл вилояти

Вилоят таркибига 5 туман (Оқ-сув, Жети-Ўғуз, Тўн, Туп, Иссиққўл), 3 шаҳар (Балиқчи, Қоракўл, Чўлпон-Ота) киради.

Вилоятнинг асосий шаҳри Қоракўл 1869 йилда Оқсув қалъаси ўрнида ташкил этилган. Узоқ вақт давомида шаҳар буюк рус саёҳатчиси, Ўрта Осиё тадқиқотчиси Н.М. Пржевалский номида бўлган.

Диққатга сазовор жойлар. Иссиққўл вилоятида тарихий диққатга сазовор жойлар кўп. Қоракўл шаҳрида “Муқаддас Уч Бирлик”нинг гўзал православ черкови мавжуд. У тахминан 150 йил олдин рус меъмори томонидан қурилган (1872 йилда) ва рус ёғоч меъморчилигининг намунасидир. Яна бир меъморий қадрият дунганлар томонидан 1910-йилда қурилган масжид бўлиб, у аллақачон 100 йилдан ошган. Масжид томи Хитой меъморчилигини эслатади. Ибодатхона ва масжид ёғочдан битта мих ишлатилмай қурилган.

⁶ Закон Кыргызской Республики от 17 июля 2004 года № 91 «О государственных символах Кыргызской Республики». Ст.10.

Чўлпон-Ота шахридаги Иссиққўл соҳилида Чингиз Айтматов номидаги «Рух Ордо» (руҳий маркази) очик осмон остидаги музей бор. Бу ерда “Саякбай Кара-лаевнинг айвончаси”, 10 та кичик музей, жаҳон динларини ифодаловчи бешта ибодатхона мавжуд.

Тоғларда чанғи курорти бор, унга сайёҳлар қишда келишади.

Иссиққўл жуда чуқур ва дунёдаги еттита энг чуқур ва энг тоза қўллар рўйхатига киритилган. Иссиққўл қирғиз денгизи деб аталади. Кўлга 80 га яқин дарёлар ва кичик дарёлар қуйилади – булар: Тюп, Жергалан, Чон-Аксу ва бошқалар, шунингдек, кўплаб кичик дарёлар, лекин битта дарё ҳам оқиб чиқмайди. Соҳилдаги иқлим иссиқ ва қуруқ. Кўлнинг суви кўм-кўк, бу уни янада гўзал қилади. Қишда музламайди.

Иссиққўл ҳавоси ва сувининг мусаффолиги ёввойи табиатнинг “меҳнати” натижасидир. Иссиққўл ёпиқ кўл бўлиб, унга Иссиққўл ҳавзасининг кўплаб дарёлари қуйилади. Кўлга ифлосланиш далалардан (ўғитлар, пестицидлар, гербицидлар ва бошқалар), йўллар (ёқилғи-мойлаш материаллари), аҳоли пунктлари ва фермер хўжаликларидан (маиший чиқиндилар, совун ва бошқалар) кириши мумкин.

Парвоздан қайтаётган космонавт Алексей Леонов Иссиққўлнинг гўзаллиги коинотдан кўришиб туриши ва кўл инсон кўзига ўхшаб кетишини айтган.

Қушлар. Қирғизистонда 395 турдаги қушлар яшайди. Иссиққўл вилоятида кўлар ва дарёлар яқинида қуйидаги уялар мавжуд: чағалайлар, қора томоқли, қора лайлак, ёввойи ўрдак, бўз ўрдак, чиройли- турна ва бошқалар.

Ҳайвонлар ва йиртқичлар. Иссиққўл вилоятининг тоғларида турли ҳайвонлар ва йиртқичлар яшайди: эчки, қор қоплонлари, айиқлар, тулкилар, бўрилар, қуёнлар ва бошқалар. Экологларнинг маълумотларига кўра, дунёда 3,5 мингга яқин қоплонлар мавжуд бўлиб, улардан 500 га яқини Қирғизистонда яшайди. Шу боис 1997 йилда қор қоплони йўқолиб кетиш хавфи остида турган ноёб ҳайвон тури сифатида Қирғизистон Қизил китобига киритилган. Қизил китобга киритилган ва давлат муҳофазасида бўлган ҳайвонлар, йиртқичлар, ўсимликлар. Уларни овлаб бўлмайди, масалан, қоплонни отганлик учун Қирғизистон қонунчилигига кўра, 1,5 миллион сўм жарима солинади.

Қор қоплони Бишкек шахрининг рамзи ҳисобланади.⁷

⁷ Мавжуд: <https://today.kg/news/258358/>

Ўсимликлар дунёси. Кўл қирғоғи бўйлаб Иссиқкўл ва йирик дарёларда чаканда, зирк буталари, қамиш ўсади. Уларнинг илдиз тизими ва қумидан ўтган сув тозаланади ва кўлга қуйилади. Ифлосланган сув кўлга далалардан (ўғитлар, пестицидлар, гербицидлар ва бошқалар), йўллардан (ёқилғи-мойлаш материаллари), аҳоли пунктлари ва фермер хўжаликларидан (маиший чиқиндилар, совун ва бошқалар) тушиши мумкин.

Тоғларда доим яшил игнабаргли дарахтлар ўсади: ел, арча, туя. Аммо улар битта ўрмонни ташкил этмайди, балки ҳудудлар – очиқ ўрмонлар билан ифодаланади, чунки улар кўпинча кесилади. Арча ўрмони ўсадиган жойда тоғлардан тупроқ ювилмайди, чунки арча илдизлари тупроқни ушлаб туради. Олимлар барча турдаги арча учувчи моддаларни – эфир мойлари ва фитонцидларни чиқаришга қодирлигини аниқладилар, улар бактериялар, микроблар, моғор ва протозоа микроорганизмларини ўлдиради ва шу билан узоқ масофада атрофдаги ҳавони зарарсизлантиради. Бундай ҳаво одамлар учун фойдалидир. Бу ерда кўплаб доривор ўтлар ўсади.

Сув музликлардан кўл қирғоғигача узоқ йўл босиб ўтади ва чаканда ва зирк ўсимликларининг қамишли ботқоғи ва илдиз тизимидан ўтиб тозаланади. (<https://www.agro.kg/ru/news/22888/>)

3-илова.

КОЛЛАЖ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР

ДИҚҚАТГА САЗОВОР ЖОЙЛАР

Муқаддас Уч Бирликнинг православ черкови

Масжид

Рух Ордо

Петроглифлар. Тошларга чизилган қадимий суратлар

ИССИҚКҮЛ⁸

ИССИҚКҮЛ ВИЛОЯТИНИНГ ҚУШЛАРИ

Лебедь-кликун – Оққуш
<http://birds-kg.narod.ru/gusi/klikun.htm>

Бургут

Тустовуқ

Чағалай

⁸ Мавжуд: <https://www.issykkul.biz/na-issyk-kul6-s-det6mi.aspx>

Беркут⁹

Балобан

ИССИҚКЎЛ ВИЛОЯТИНИНГ ҲАЙВОНЛАРИ ВА ЙИРТҚИЧЛАРИ

Илбирс

Бўрилар

Тоғ эчкилари

ҲАШАРОТЛАР

⁹ Мавжуд: <https://nomad-lodge.com/ru/>

Колорада қўнғизи

Ари

ЎСИМЛИКЛАР ДУНЁСИ

Ўриклар

Чаканда

Ел

Туя

Баҳор байрамлари

3-синф

Кутилаётган натижалар. Ўқувчилар:

- 1) Қирғизистондаги турли этник гуруҳлар нишонлайдиган байрамларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини айтинг.
- 2) Байрамларда халқ қадриятлари қандай акс этишини айтиб беришади.
- 3) Турли этник гуруҳларнинг байрамларида умумий ва махсусни аниқлашади.
- 4) Жамиятдаги маданиятлар хилма-хиллигини қадрлаш.

Услублар: ақлий ҳужум, гуруҳ бўлиб ишлаш, индивидуал иш.

Жиҳозлар: расмлар, проектор, видео.

Асосий тушунчалар: миллий байрам, анъаналар.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-босқич. Ўқитувчининг интерактив хабари

Ҳар бир давлатда бутун мамлакат нишонлайдиган миллий байрамлар мавжуд. Мамлакат учун миллий байрам муҳим аҳамиятга эга, масалан, Қирғизистоннинг Мустақиллик куни. Бу кун дам олиш куни бўлиб, бутун мамлакат бўйлаб байрамлар ўтказилади. Халқаро байрамлар бор – 8 март, Янги йил ва бошқалар.

- Биз байрамларни қандай нишонлаймиз? (биз ширинликлар тайёрлаймиз, байрамона кийим киямиз, махсус овқат тайёрлаймиз).

Ўқитувчи Наврўз байрами тасвирланган расмни кўрсатади ва ўқувчилар билан суҳбат ўтказиши:

- Расмда нимани кўряпсиз? Қандай воқеа содир бўлмоқда?
- Нима учун одамлар бир жойга тўпланишди? Одамлар қандай кийинган? Улар нима қилишяпти?
- Сизнингча, бу қандай байрам?

2-босқич. Гуруҳларда ишлаш

1-гуруҳ. Наврўз

1-топшириқ. Матнни ўқиб, саволларга жавоб беринг.

Наврўз байрами дунёнинг кўплаб мамлакатларида турли халқларнинг энг қадимий байрамларидан биридир. Бу байрам Наврўз, Норуз, Нооруз, Неврўз деб ҳам аталади. “Наврўз” сўзи “янги кун” маъносини билдиради – форс тилидан таржима қилинган “нав” янги, “рўз” эса кун деган маънони англатади. Ҳар йили 21 мартда нишонланади ва бу сана баҳорнинг биринчи куни ҳисобланади,

илгари Янги йил шу куни бошланган эди. Бу байрамни мамлакатимизда қадимдан қирғизлар, ўзбеклар, тожиклар, дунганлар, уйғурлар, озарбайжонлар, турклар ва бошқалар нишонлаб келади. Шу куни болалар, катталар ва кексалар бир-бирларини табриклашади.

Наврўз фаровонлик, тинчлик ва одамлар ўртасидаги дўстлик байрами деб аталади. Юртимиздаги бошқа миллат вакиллари ҳам бирдамлик кўрсатиб, Наврўз байрамини биргаликда нишонлайдилар. Наврўз байрамига махсус таом – сумалак тайёрлайдилар, байрам тадбирлари уюштирадилар, одамларни зиёрат қилишга борадилар.

Саволларга жавоб беринг:

- Нима учун Наврўз байрами биз учун муҳим?
- Юртимизда Наврўз байрамини қайси миллат вакиллари нишонлайди?
- Нима учун Наврўз фаровонлик ва тинчлик байрами деб аталади?

2-топшириқ. «Наврўз – баҳор байрами расмини чизинг»

Тақдимот тайёрланг. Расмингиздан фойдаланиб, бутун синфга Наврўз ҳақида гапириб беринг.

2-гурӯҳ. Масленица

1-топшириқ. Матнни ўқинг ва саволларга жавоб беринг.

Масленица – бу турли мамлакатларда руслар, беларуслар, украинлар, мордовияликлар ва бошқа кўплаб халқлар томонидан нишонланадиган қизиқарли байрам. Ушбу байрам турлича номланади, масалан, руслар Масленица, беларуслар эса Масленка деб аташади. Асосийси, байрамнинг мазмун-моҳияти ҳамма учун бир – улар қиш билан хайрлашиб, Баҳорни қарши олишади. Масленицада улар олов ёқиб, ҳайкалчани ёндиради, оловдан сакраб ўтадилар, карнавал ўтказадилар ва қўшиқлар куйлашади. Номи қандай бўлишидан қатъи назар, бу узоқ кутилган Баҳорни кутиб олиш байрамидир ва бу байрамда улар думалоқ куёш шаклидаги қуймоқлар, олади ёки пончиклар, ширин кулчалар пиширадилар.

2-топшириқ. Қуйидаги шеърларни синфда ифодали ўқинг:

«Пахнет свежими блинами,
Важно самовар гудит,
Семимильными шагами
Масленица к нам спешит.

Закружмся в хороводе,
Пригласим друзей к костру,
Зиму лютую проводим –
Встретим теплую Весну!

Пусть же солнышко сияет,
Ликовал чтоб стар и млад.
Пусть друг друга поздравляю
Все, кто Масленице рад»!¹⁰

¹⁰ Мавжуд: <https://yadrin.cap.ru/press-centr/2021/03/09/maslenica-starinnij-russkij-narodnij-prazdnik>

Саволларни муҳокама қилинг:

- Ушбу шеърда Масленицани нишонлашнинг қандай рус анъаналари тасвирланган?
- Байрам қандай воқеа билан боғлиқ?
- Масленица байрамини қайси халқлар нишонлайди? Масленица учун тайёрланган асосий таом нима? Бу нимани англатади?

3-топшириқ. «Масленица» расмини чизинг.

3-гурух. Сабантўй

1-топшириқ. Матнни ўқинг. Саволларга жавоб беринг

Сабантўй – татар халқлари, бошқирдлар, болкарлар ва удмуртларнинг миллий байрами. Байрамнинг номи туркий сўзлардан келиб чиққан: «сабан» - омов ва «тўй» - байрам. Сабантўй дала ишлари тугагач нишонланади: буғдой экилади, сабзавот экилади. Бу болалар ва катталар томонидан севиладиган ва турли миллат вакиллари учун очиқ бўлган қизиқарли байрамдир. Болалар ўйинларда қатнашадилар, халқ эртаклари ва афсоналарни тинглашади. Ушбу байрам анъанавий миллий таомлар: чак-чак, беляши, учпучмак ва бошқалар билан нишонланади.

Мамлакатимизда бу байрамни татарлар ва бошқирдлар нишонлайди, қирғизлар, руслар ва бошқалар қатнашадилар. Мисол учун, Бишкек шаҳрида ҳар йили Сабантўй Карагачево боғида ўтказилади. Сиз келиб, қопларда югуриш, оёқларини боғлаб югуриш, арқон тортиш ва бошқа ҳажвий мусобақаларда қатнашишингиз мумкин.

Саволларни муҳокама қилинг:

- «Сабантўй» сўзи нимани англатади?
- Байрамда қандай мусобақалар ўтказилади?
- Байрамга қандай байрам таомлари тайёрланади?

2-топшириқ. Сабантўй байрами ҳақида бутун синфга айтиб беринг. Ақлий харитани тузинг (расмлар асосида схема); тақдимотни чизмалар ёрдамида тайёрлаш мумкин.

4-гурух. Чуньцзе – Хитойдаги баҳор байрами

1-топшириқ. Матнни ўқинг

Хитой Янги йили баҳорнинг бошланишини англатади. Хитой ой йилининг биринчи куни баҳор байрами деб аталади. Бу Хитойда энг тантанали анъанавий байрамдир. Буни нафақат хитойликлар, балки Хитой маданиятига яқин бўлган бошқа кўплаб этник гуруҳлар ҳам нишонлайди.

Чуньцзе – бирдамлик, фаровонлик ва келажакка янги умидлар рамзи. Қадимги маълумотларга кўра, Хитой халқи 4000 йилдан ортиқ вақтдан бери баҳор байрамини нишонлаб келади. Баҳор байрами Хитойдаги тўртта асосий анъанавий фестиваллардан биридир.

Байрамдан олдин уйни умумий тозалаш ва эски ва кераксиз нарсаларни ташлаш одат тусига киради. Шаҳар кўчаларида спектакллар бўлиб ўтади ва тунда фейерверклар отилади. Ушбу байрам оила билан нишонланади. Уйлар ва кўчалар қизил чироқлар ва гулчамбарлар билан безатилган. Уйларда мандарин ва апельсинлар билан байрамона дастурхон ёзилади - бу фаровонлик ва тўкин-сочинликни англатади. Ҳар бир инсон бир-бирига соғлик ва фаровонлик тилаган қизил сумкаларда совғалар беради ва қизил либослар кияди.

2-топшириқ. Муҳокама учун саволлар:

- Баҳор байрами олдидан уйда умумий тозалашни қандай қилишади?
- Шаҳар ва қишлоқлар қандай безатилади? Уйларни қандай безатишади?
- Аҳоли Баҳор Байрамини қандай нишонлайди? Улар қандай кийим кийишади?
- Чуньцзе байрами нима деб аталади?

3-топшириқ. Хитойда баҳор байрамини - ой тақвимига кўра Янги йилни чизиш.

- Расмингиз асосида тақдимот тайёрланг.

3-босқич. Умумий муҳокама:

1. Баҳор байрамларини (Наврўз, Масленица, Сабантўй, Чуньцзе) нимасини ёқтирасиз?
2. Нима учун бу байрамлар баҳорда нишонланади?
3. Бу байрамларда қандай умумийлик бор?
4. Нима учун байрамлар одамлар учун муҳим?

4-босқич. Синф билан биргаликда (ақлий ҳужум усули) Венн диаграммасини тўлдиринг:

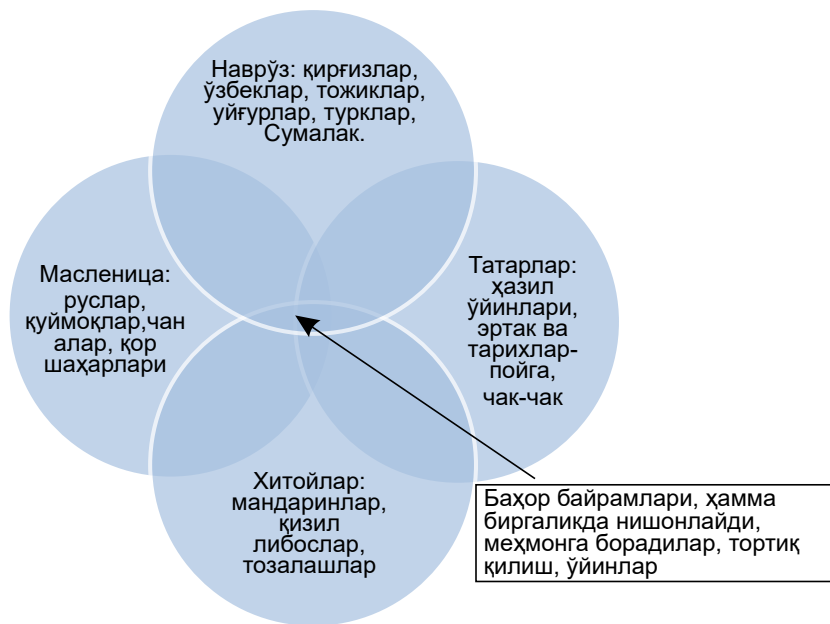
Наврўз – Масленица – Сабантўй – Чуньцзе.

Байрамлар қандай фарқ қилади?

- Бу байрамларни қайси халқлар нишонлайди?
- Ушбу байрамларда вақт ва об-ҳаво қандай фарқ қилади?
- Бу кунда қандай таомлар тайёрланади?

Байрамларнинг қандай ўхшашлиги бор?

- Бу байрамлар нимани англатади?
- Бу байрамлар йилнинг қайси фаслида нишонланади?
- Бу байрамлар қандай нишонланади?
- Ушбу байрамларнинг умумий хусусиятлари қандай?

Хулоса

Синф билан биргалиқда хулосалар чиқаринг: баҳор байрамлари табиатнинг тикланишини англатади ва шунинг учун одамлар бу Баҳор, Тинчлик, Фаровонлик байрамлари деб айтишади.

Мулоҳаза

Гапни ёзма равишда давом эттиринг: Байрам келади - ....

Уй вазифаси

1) Ўзингиз ёқтирган байрамни танланг. У ҳақда айтиб беринг.

- Ким билан нишонлайсиз?
- Оилангизда шу куни қандай таомлар тайёрланади?
- Ушбу байрамни сиз қандай нишонлайсиз?
- Нима учун бу байрам сизга ёқади?

2) Байрам ҳақидаги жадвални тўлдилинг:

Байрам номи	Уни қандай нишонлашади	Нима учун одамлар буни ўйлаб топшиган?	Нима учун бу байрам муҳим?

ЎҚИТУВЧИЛАР УЧУН МАЪЛУМОТ

Ўқитувчи тақдироти учун:

Расм. «Масленица»

«Масленица уун қуймоқлару»

Расм. Наврўз байрами

Расм. Сабантўй байрами.
Қоплар билан жанг қилиш

Расм. Хитойдаги Чуньцзе байрами

«Масленица» видеосини 2,25 дақиқагача томоша қилинг: <https://www.youtube.com/watch?v=bqFw1WVJp5M&t=8s>

Қирғизистондаги этник анъана ва урф-одатлар

3-синф

Кутилаётган натижалар. *Ўқувчилар:*

- 1) Қирғизистонда яшайдиган турли этник гуруҳларни санаб ўтинг. Турли этник гуруҳларнинг урф-одатлари ва анъаналари ҳақида гапиришади.
- 2) Анъана ва урф-одатлар ҳақида маълумот тўплаш; яқин атрофда турли этник гуруҳлар яшайди, лекин биз ҳаммамиз бирлашганмиз, Қирғизистон барча фуқароларнинг ватани; маданий ўхшашлик ва фарқларни топади.
- 3) Турли маданиятларга ҳурмат кўрсатиш.

Услуглар: ақлий ҳужум, маълумот тўплаш, таҳлил қилиш, тушунтириш, гуруҳда ишлаш.

Жиҳозлар: дарсликлар, қўшимча ўқув материаллари, мақоллар, тез айтишлар, слайдлар, флипчартлар, фломастер.

Ўқитувчига эслатма: Ўқувчиларга оиласи, қўшнилари ва бошқа миллатларнинг урф-одатлари ва анъаналари ҳақида маълумот тўплашни олдиндан топширинг.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1. Мавзуни янгилаш

Ўқувчиларга саволлар беринг:

- Қандай мақолларни биласиз?
- Оилангизда қандай байрамларни нишонлайсиз?
- Меҳмонларни қандай кутиб оласиз?

2. Бугунги дарснинг мавзуси нима?

3. Янги билимларни ўзлаштириш. Ўқитувчининг интерактив маърузаси.

Ўқитувчи дарснинг янги мавзусини тушунтиради. Анъана ва урф-одатлар нима эканлигини тушунтиради. Қирғизистондаги этник хилма-хилликни слайдларда кўрсатиб, уларнинг урф-одатлари ва анъаналари ҳақида гапириб беради. Ҳар қандай халқнинг маданияти инсон ҳаётидаги муҳим воқеалар: бола туғилиши, биринчи қадамлар, унаштириш, тўй ва бошқалар билан боғлиқ бўлган байрам анъаналари ва урф-одатларида аниқ намоён бўлади.

Ўқитувчилар учун тавсиялар:

- гуруҳ топшириқларини бажаришда синфдаги ўқувчиларнинг миллий таркибини ҳисобга олинг ва шунга мувофиқ топшириқларни алмаштиришингиз мумкин, Қирғизистонда яшовчи бошқа миллат вакиллари ҳам олишингиз мумкин;

- ўқувчиларга ота-оналар, қўшнилари ва бошқалардан мақол ва маталларни, урф-одат ва анъаналарни ўрганиш учун олдиндан топшириқлар бериш. Йиғилган материал кичик гуруҳ ишига киритилиши мумкин. Ахборот тўплаш алоҳида баҳоланади.

4. Дарс мавзусини мустаҳкамлаш

Ўқитувчи учун эслатма:

- 5–6 кишидан иборат тўртта гуруҳ тузинг;
- матнли карталарни тарқатинг. Ўқувчилар олинган матн ва ўз маълумотларидан фойдаланадиган вазифани тушунтиринг.
- тақдимотни тайёрлаш. Ўқувчилар тақдимотни флипчартда ёзма, чизмаларда тайёрлаб, бутун синфга айтиб беришлари мумкинлигини тушунтиринг;
- Ҳар бир гуруҳ учун тақдимотлар тайёрланг. Гуруҳга саволлар беринг ва ўқувчиларни савол беришга унданг.

1–гуруҳ. Боланинг илк қадамлари: қирғизларнинг боғичларни кесиш маросими

Қирғизлар ҳамisha биринчи қадам ташлай бошлаган боланинг боғичларини кесиш маросимини ўтказадилар. Оммабоп эътиқодга кўра, маросим ўтказилмаган бола кўпинча қоқилиб, йиқилиб тушади.

Қирғизларнинг боғич кесиш одатида боланинг оёқлари оқ ва қора қўй жунидан тўқилган арқон билан боғланади. Болани ерга қўйишади, ота-оналар эса боланинг қўлларини икки томондан ушлаб турадилар. Қарама-қарши томондан чақалоққа, буйруқ билан, 8–12 ёшли болалар югуришни бошлайдилар. Ким болага биринчи бўлиб етиб келса ришталарни кесиб, маросим эгалари томонидан тайёрланган мукофотни олади.

Мусобақада қатнашган барча болаларга совғалар берилади. Ўғил боланинг боғичлари пичоқ билан кесилади, лекин қизнинг боғичлари қайчи билан кесилиши мумкин. Одатда бу кунда улар болага янги кийим кийдиришади ва тилалар айтадилар: «Кийими мўрт бўлсин, ҳаёт мустаҳкам бўлсин».

2–гуруҳ. Чақалоқни бешикка солиш: Ўзбек анъаналари

Боланинг онаси томонидаги бобо ва бувилар бешик ҳамда совғаларни қудаларга тайёрлайдилар. Карнай ва ноғора садолари билан улар боланинг ота-онасининг уйига етиб келишади. Боланинг бобоси биринчи навбатда бешикни ўзининг ўнг елкасига олиб, сўнгра уни боланинг отасининг ўнг елкасига ўтказди ва шундан кейингина онасига топширади. Маросим эгалари барчани меҳмонлар учун тайёрланган хонага таклиф қилишади.

Бошқа хонада ёши улуғ инсонлар иштирокида чақалоқни бешикка солиш ва белаш маросими ўтказилади. Маросим тугагандан сўнгра, меҳмонлар ўз совғаларини тақдим этишлари ва бешикдаги чақалоққа қарашлари мумкин.

3 – гуруҳ. Бола туғилиши: Уйғур урф-одатлари

Боланинг туғилиши ҳар бир оилада муҳим воқеадир. Уйғур анъаналарига кўра, туғилгандан кейин 12-кун болага исм қўйилади - бунинг учун отанинг қариндошлари ва мулла таклиф қилинади. Қирқ кунгача аёллар совға-саломлар билан уйга келишади.

Туғилганига қирқ кун бўлганида болани чўмилтириш маросими - кирик суйи ўтказилади. Ҳозир бўлган аёллар иккита ёғоч қошиқ билан бўш идишга сув қуядилар ва шу билан бирга чақалоққа ўзларининг яхши тилаklarини айтадилар. Бу сувда, уни бироз иситгандан сўнг, бола ювилади, кейин биринчи марта соч ва тирноқлари олинади.

4 – гуруҳ. Тўй: дунганларнинг маросими¹¹

Анъанага кўра, дунган келини ўз тўйи учун гул нақшлари билан тикилган мах-сус пойабзал тайёрлаши керак. Бу ажойиб оилавий ҳаётда фаровонлик истагини англатади. «Ота-оналар қизини узатиш учун барча маросимларни ўтказадилар, унинг сепини тайёрлайдилар. Куёв томони эса келинга қизил кийим кийдиради. Ҳаммаси бўлиб тўртта жуфт бўлиши керак - кийим-кечак, пойабзал, қўйлақлар. Бу уйда турли ноз-неъматлар тайёрланади, энг муҳими - Ши - гўшт, сабзавот, нон ва гуручдан тайёрланган анъанавий дунган тўйи таомлари.

Дунганлар учун қизил ранг - бу байрам белгисидир. Келиннинг янги тикилган барча кийимлари қўнғироқчалар билан безатилади, чунки уйни тозалаш ёки овқат пиширишда ҳар бир ҳаракат эшитилиши керак. Бу урф-одат келиннинг келишининг биринчи белгиси сифатида қабул қилинган, гарчи у кейинчалик унутилган бўлса ҳам».¹²

Тўйга барча қариндошлар, дўстлар, танишлар, кўни-қўшнилари таклиф қилинади.

Мақол ва маталларни муҳокама қилиш

Ўқитувчига эслатма: Мақол ва маталларни муҳокама қилинг ва уларнинг маъносини тушунтиринг. Муҳокама учун саволлар:

- Дўстлик ва яхши муносабатлар, катталарга ҳурмат ҳақида қандай мақол ва маталларни биласиз?
- Дарахт сувсиз ўсмайди. Инсон дўстсиз яшай олмайди.
- Бургутнинг кучи панжасида, инсоннинг кучи дўстликда.
- Дўстингизнинг отига мининг, шунда мақсадингизга эришасиз.

Ўқувчилар Қирғизистон фуқароларининг дўстлиги, ҳамжиҳатлиги ва бирлигини тушунтиради. Ўқувчилар буни чизма ёки қўшиқлар, мақол ва маталлар орқали тасвирлашлари мумкин.

Хулосалар

Ўқувчилар билан биргаликда хулосалар чиқаринг.

¹¹ Мавжуд: <https://musaget.ru/traditsii-dungan-svyaschennye-bashmachki-i-neobychnyy-islam>

¹² Мавжуд: https://www.turmush.kg/ru/news:1867237/?from=ru_turmush&place

Мулоҳаза

- Бугун дарсда қандай янги нарсаларни ўргандингиз?
- Турли этник гуруҳлар маданиятида қандай ўхшашликларни айта оласиз?
- Дарс давомида ўзингизни қандай ҳис қилдингиз? Смайликка белги қўйинг.

Сурат: Дунганлар тўйи

Ч. А. Аттокурова

9

Экологик мувозанат

4-синф

Кутилаётган натижалар. Ўқувчилар:

- 1) Экологик муаммоларни тавсифлашади.
- 2) Кимёвий моддаларнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини аниқлашади.
- 3) Атроф-муҳитнинг ифлосланишини, уни сақлаш ва яхшилаш бўйича мумкин бўлган ҳаракатларни баҳолашади.

Услублар: тўхтаб ўқиш, аклий ҳужум, харита устида ишлаш, мунозара, жуфтликда ишлаш, тасвирий фаолият.

Ускуналар: фотосуратлар, расмлар, ўқув материаллари, видео материаллар, флипчартлар, фломастерлар.

ДАРС РЕЖАСИ

1. Мавзуни янгилаш
2. Янги мавзуни ўрганиш
3. Мавзуни мустаҳкамлаш
4. Хулосалар
5. Рефлексия

ДАРСНИНГ БОРИШИ

Мавзуни янгилаш

- Дарахтларнинг ҳаётимизда тутган ўрни қандай?
- Худудимиз ёки мамлакатимиздаги қандай экологик муаммоларни айта оласиз?
- Бугунги дарсимизнинг мавзуни нима?

Ўқитувчининг кириш сўзи (3-5 дақиқа)

Харита устида ишлаш:

- Қирғизистон вилоятларини номланг.
- Жалолобод вилояти қаерда жойлашганлигини харитада кўрсатинг.
- Вилоят шахрининг номи нима?

Мавзуни мустаҳкамлаш

1-босқич. Матнни тўхтаб ўқиш. Усул матннинг бир қисмини ўқиш ва тўхташ вақтида саволларни муҳокама қилишдан иборат.

Ўқитувчи матнни ўқийди: «Арслонбобдаги ёнғоқ ўрмонларига қандай ёрдам бериш керак?»

1) Арслонбоб – дунёдаги энг катта ёнғоқ ўрмони, у Қирғизистоннинг Жалолобод вилояти тоғларида жойлашган. “Арслонбоб” ўрмонлар шоҳи деган маънони англатади. Бу қадимги даврларда пайдо бўлган табиий ўрмон. Арслонбобнинг ёнғоқзорлари қандай пайдо бўлганлиги ҳақида кўплаб ривоятлар мавжуд. Улардан бирида айтилишича, Искандар Зулқарнайн милоддан аввалги 3-асрда ўз қўшинларини бу ерларга бошлаб борган ва қайтиб келгач, ўзи билан Грецияга маҳаллий ўрмонлардан мева ва ёнғоқларни олиб кетган. Шундай қилиб Арслонбоб ёнғоғи Юнонистонга келиб, кейинчалик бутун дунёга тарқалиб, “грек ёнғоғи” номини олган.

Арсланбоб

1-тўхташ. Саволларни муҳокама қилинг:

- Арсланбоб ёнғоқзорларининг ўзига хослиги нимада?
- Афсонада грекча ёнғоқнинг номи қандай тушунтирилган?

2) Ҳозир Арсланбоб давлат қўриқхонаси, яъни давлат муҳофазасида. Арсланбоб ўрмонларидаги энг муҳим дарахт ёнғоқ ҳисобланади. Баъзи ёнғоқ дарахтлари бир неча асрликдир. Бу ерда ёнғоқдан ташқари дўлана, олхўри, писта, бодом, олма, нок, олча, тол, қайин ва бошқа кўплаб дарахт ва буталар ўсади. Ёнғоқ маҳаллий аҳолининг даромад манбаи – ёнғоқни йиғиштириб, сотиш билан кун кечиради.

2-тўхташ. Саволларни муҳокама қилинг:

- Арсланбобнинг ўзига хос хусусияти нимада?
- Давлат ёнғоқ ўрмонини қандай ҳимоя қилади?
- Арсланбоб ёнғоқзори бизга нима беради?
- Нима учун ёнғоқлар инсон саломатлиги учун фойдали?

3) Бироқ, ёнғоқ ўрмонига таҳдид соладиган экологик муаммолар пайдо бўлди. Ёнғоқларни йиғиш пайтида ёш ёнғоқ кўчатларининг шохлари синади.

Бундан ташқари, ўрмонда йирик ва майда чорва моллари боқилади. У ўтларни оёқ ости қилади, ёш куртакларни ейди ва майда кўчатларни синдиради. Чорва ўтлаган жойда ўт-ўлан, дарахтлар ўсишдан тўхтайдди. Аммо ёнғоқ дарахти жуда секин ўсади ва фақат 10 ёшида мева бера бошлайди. Одамлар ёнғоқ дарахтини мебель ясаш ёки ўтин қилиш учун кесишади.

3- тўхташ. Саволларни муҳокама қилинг:

- Арсланбоб ёнғоқзориди қандай муаммолар бор?
- Ёнғоқ ўрмони қандай шикастланади?
- Ёнғоқ ўрмонини ҳимоя қилиш учун нима қилиш мумкин ва нима қилиш керак деб ўйлайсиз?
- Одамлар чорва молларини қаерда боқишлари керак?
- Арсланбоб учун нима қила оламиз?

3-босқич. Жуфт бўлиб ишлаш

Топширик: Ёнғоқ дарахтини чизинг ва «Ёнғоқ дарахти ва унинг бирикмалари» кластерини яратинг.

Дарахтнинг атроф-муҳит билан боғланишларини ёзинг ёки чизинг.

- Дарахт нима беради ва у атроф-муҳитдан нима олади?
- Ўқларнинг йўналишларини кўрсатинг ва бу боғланишлар нима эканлигини тушунтиринг?

4-босқич. Кластерлар ҳақида тақдимот ўтказиб, муҳокама қилинг.

5-босқич: Арслонбобдаги ёнғоқ ўрмонлари билан боғлиқ муаммолар рўйхатини ўқувчиларингиз билан тузинг. Саволлар беринг:

- Бу муаммоларни қандай ҳал қилиш мумкин?
- Ўрмонга ёрдам бериш учун нима қилиш керак? Доскага жадвал чизинг ва уни ўқувчилар билан тўлдириг.

Жадвал: Ўрмон муаммолари ва уларнинг ечимлари (тўлдириш мисоли)

№	Ёнғоқзорларнинг муаммоси	Муаммолар ечими
1	Ўтларни оёқ ости қилиш ва ёш кўчатларни йўқ қилиш	Ўрмонда чорва молларини боқиш-ни тақиқлаш; белгиларни ўрнатиш; назорат қилиш; жарима миқдорини аниқлаш; аҳоли билан учрашув ўтказиш ва ўрмон муаммоларини муҳокама қилиш
2	Ўрмондаги дарахтларни кесиш	Ўрмонда дарахтларни кесиш тақиқлаш Жарима
3	Ҳосил йиғиш пайтида дарахт шохларини синдириш	Аҳолидан эҳтиёт бўлишни ва дарахтларни синдирмасликни сўраш

Ўқитувчининг яқуний нутқи

Арслонбобдаги ёнғоқзорлар учун ҳар куни чорва боқиш, ёнғоқ ва ёввойи меваларни йиғишда дарахтларнинг синиши катта муаммо ҳисобланади. Буларнинг барчаси Арслонбоб ёнғоқзорлари ҳолатига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ёнғоқ ўрмонлари юртимизнинг бойлиги эканлигини барчамиз тушунишимиз керак ва биз ўзимизнинг ноёб ўрмонларимизни асраб-авайлашимиз шарт.

Арслонбобнинг ёнғоқзорлари бизни ёнғоқ билан таъминлайди, кислород ишлаб чиқаради, дам олиш учун жой беради. Бу ерда қушлар, ҳайвонлар, ҳашаротлар, капалаклар ва бошқа тирик мавжудотлар яшайди. Бу ноёб ёнғоқ ўрмони бизнинг ёрдамимизга муҳтож!

Биз – Қирғизистон фуқаролари Қирғиз жаранимиз ва табиатимиз учун маъсулмиз.

Хулоса

«Ўрмон муаммолари ва уларнинг ечимлари» тўлдирилган жадвал асосида ўқувчилар билан биргаликда хулосалар чиқаринг.

Мулоҳаза:

- Бугун дарсда қандай янги нарсаларни ўргандингиз?
- Табиатни асраб-авайлашда бизнинг масъулиятимиз қандай?

Уй вазифаси. Ота-онангиз билан саволни муҳокама қилинг: Арслонбоб ўрмонларини сақлаб қолиш учун нима қилиш керак?

Дарс давомида ўзингизни қандай ҳис қилдингиз? Смайликка белги қўйинг¹³

Ёнғоқ дарахти. Арслонбоб

Арслонбоб ёнғоқзоридида чорванинг ноқонуний утлаши

Ёнғоқ ўрмонида ноқонуний дарахт кесиш

¹³ Мавжуд: <https://ecostan.kg/ischezayuschiy-kyrgyzstan/4-ischezayuschiy-kyrgyzstan-proschay-arslanbob.html>

10

Хилма-хиллик: дунё Қирғизистонни қандай билиб олади?

4-синф

Кутилаётган натижалар. *Ўқувчилар:*

- 1) Қирғизистоннинг қадриятларини аниқлашади.
- 2) Ҳозирги Қирғизистоннинг жаҳон маданиятига қўшган ҳиссасини айтиб беришади.
- 3) Маданий қадриятларни сақлаш муҳимлигини аниқлашади.

Услублар: ақлий ҳужум, гуруҳ бўлиб ишлаш, индивидуал иш.

Жиҳозлар: расмлар, проектор, видео,

Асосий тушунчалар: қадриятлар, рамзлар.

Рамз – бу қандайдир тушунча ёки ҳодисанинг шартли белгиси. Масалан, давлат рамзлари (герб, байроқ, мадҳия).

Қадриятлар - бу жамиятнинг этник ва маданий хилма-хиллиги, табиий ва маданий объектлар, инсон учун катта аҳамиятга эга бўлган муносабатлар.

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-топшириқ. Харита билан ишлаш

- Мамлакатимиз пойтахти қаерда жойлашганлигини кўрсатинг.
- Мамлакатимизда нечта ва қайси вилоятлар бор?
- Мамлакатимизнинг ўзига хослиги нимада? (Ер, одамлар, тиллар, иқлим, табиат, маданият, спорт.) Расмларни жавобингизга мосланг.

2-топшириқ. Матн билан ишлаш

Қирғизистон ҳақидаги матнни ўқинг. Биз, Қирғизистон фуқаролари учун нима қадрли эканини аниқланг? Матндаги муҳим сўзларнинг тагига чизинг. «Биз учун нима қадрли?» деб номланган кластер тузинг.

Жавоблар намунаси: Ватан, Қирғиз Республикаси Конституцияси, жамиятнинг этник ва маданий хилма-хиллиги, бирлик, тенглик, Қирғиз жарани, тотувлик, урф-одатлар, анъаналар, масъулият, жамият ҳаётидаги иштироки.

Маданий хилма-хиллик Қирғизистоннинг қадриятидир

Мамлакатимизда 80 дан ортиқ этник гуруҳ вакиллари истиқомат қилади қирғизлар, ўзбеклар, руслар, дунганлар, уйғурлар, турклар, курдлар, корейлар, чеченлар, қорачайлар ва бошқалар яшайди. Улар ўз она тилини сақлаб қолган, ўз урф-одат ва анъаналарига, миллий таомларига эга. Биз турли хилмиз, лекин биз бирмиз! Мамлакатнинг асосий қонуни – Қирғиз Республикаси Конституциясида шундай дейилган: «Қирғиз Республикасининг барча этник гуруҳлари фуқаролари Қирғизистон халқи ҳисобланади».

Қирғиз Республикаси Конституцияси миллатидан қатъи назар, барча фуқароларга тенг ҳуқуқлилиқ, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, она тили ва маданиятини сақлашни кафолатлайди. Этник ва маданий хилма-хиллик мамлакатимизнинг қадриятидир.

Севимли Ватанимиз – Қирғизистон бизни бирлаштириб турибди!

3-топшириқ. “Дунё Қирғизистонни қандай танийди?” – мавзусида кичик гуруҳларда ишланг. Ўқувчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўлинг. Гуруҳларга топшириқ ва материаллар беринг.

Вазифани тушунтиринг: материални гуруҳларга бўлиб ўқинг, карталарга муҳим сўзларни ёзинг, ўша сўз учун рамз чизинг.

1-гуруҳ. Бутунжаҳон кўчманчилар ўйинлари

Матнни ўқинг. Муҳим сўзларни ёзинг ва улар учун белгилар чизинг.

Ҳар икки йилда бир марта Қирғизистонда бутун дунёдан иштирокчилар ва меҳмонларни жамлайдиган Бутунжаҳон кўчманчилар ўйинлари ўтказилади. Уларда турли мамлакатлар: Қозоғистон, Ўзбекистон, Мўғулистон, Хитой, Россия, Туркменистон, Туркия, Америка Қўшма Штатлари ва бошқалар иштирок этади. Мусобақалар турли миллий ўйинлар, от пойгаси, лочин ови, кураш ва бошқа турлари бўйича ўтказилади.

Кўчманчилар ўйинларида минглаб томошабинларни ўзига жалб этувчи от ўйинлари энг қизиқарли ҳисобланади. Тўғуз қўрғўл – спортчиларнинг фикрлаш қобилиятини синовдан ўтказувчи стол ўйини. Тайганлар иштирокида ов - Қирғиз зотдор итларининг қизиқарли кўргазмаси ўтказилади. Бу итлар туғма овчи, улар жуда чидамли, тезкор ва жасур.

Бутунжаҳон кўчманчилар ўйинларида сайёҳлар Қирғизистон маданияти, тарихи ва анъаналари билан яқиндан танишадилар. Кўчманчилар ўйинлари фестивали ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Сайёҳлар турли хил сувенирлар ва қўлда ясалган ҳунармандчилик буюмларини сотиб олишади. Бу ерда ҳар бир

меҳмон халқимизнинг меҳмондўстлигини ҳис этиб, анъанавий мазали таомлардан татиб кўриши мумкин.

Саволларни муҳокама қилинг:

- Кўчманчилар ўйинларида қайси давлатлар иштирок этади?
  - Кўчманчилар ўйинлари Қирғизистонга нима учун муҳим?
- Тақдимот тайёрланг ва уни синфда гапириб беринг.

2-гурӯҳ. Қирғиз маданий элементлари билан мода

Матни ўқинг. Муҳим сўзларни ёзинг ва улар учун белгилар чизинг.

Дилбар Ашимбаева либослар дизайнери. У Қирғизистондаги машҳур модалар уйининг директори. Дилбар миллий либосларни сифатли қилиб қайта тиклаб, модага айлантирди. У дизайн, ранглар, каштадўзлик ва безаклар ҳақида ўйлади.

Ҳар бир қирғиз нақшида тарихни ўқиш мумкин: маҳаллий аҳоли, овчилик, ҳайвонлар, табиат ҳақида.

Дилбар қирғиз халқ либослари тарихини ўрганган. Шунингдек, у бошқа маданиятларни ўрганиб, турли мамлакатлар матолари билан ишлайди: Хитой ва Ҳинд ипаклари. Дилбар ўзининг либосларини турк, осие, марокаш ва япон маданиятларига бағишлайди.

Саволларни муҳокама қилинг:

- Нима учун Дилбар миллий либослари модага айланди?
- Дилбарнинг либосларида яна қандай маданиятлар акс этган?
- Тақдимот тайёрланг ва уни синфда гапириб беринг.

3-гурӯҳ. Иссиққўлда дам олиш

Топшириқ: матни ўқинг. Муҳим сўзларни ёзинг ва улар учун белгилар чизинг.

Иссиққўл Қирғизистон фуқаролари ва турли мамлакатлардан келган сайёҳлар учун машҳур дам олиш масканидир. Иссиққўлга 80 га яқин тоғ дарёлари қуйилади ва ундан биттаси ҳам оқиб чиқмайди. Кўлда барча қимматбаҳо минераллар тўпланади ва қишда музламайди. Гўзал кўл қорли тоғлар ва қарағай ўрмонлари билан ўралган. Тоза, соғлом ҳаво соғлиқ учун фойдалидир. Иссиққўл ва унинг атрофидаги тоғлар турли мамлакатлардан сайёҳларни ўзига жалб қилади, чунки бу ерда сиз шовқинли шаҳарлардан узоқда дам олишингиз мумкин.

Саволни муҳокама қилинг:

- Иссиққўлнинг ўзига хос хусусияти нимада?
- Тақдимот тайёрланг ва уни синфда гапириб беринг.

4-гурӯҳ. Миллий ичимликлар

Топшириқ: Матни ўқинг. Муҳим сўзларни ёзинг ва улар учун белгилар чизинг.

“Шоро” корхонаси жарма, максим, чалап, бозо каби миллий ичимликлар ишлаб чиқариш билан машҳур. Бу ичимликлар сут ва буғдой доналаридан тайёрланади. Улар витаминларни ўз ичига олади, чанқоқни қондиради ва куч беради. Ичимликлар нафақат Қирғизистонда, балки Қозоғистон, Россия ва Хитойда ҳам талабга эга.

Ўзнинг жазирамасида салқин ичимлик билан чанқоғингизни қондириш ёқимли. “Шоро” фирмаси номини олган максим ва чалап бочкаларини ҳамма узоқдан танийди. Миллий ичимликлар саломатликни сақлашга ёрдам беради.

Саволларни муҳокама қилинг:

- Нега одамлар қирғизларнинг анъанавий ичимликларини ёқтиришади: максим, чалап, жарма?
- «Шоро» компанияси Қирғизистонни қандай танитади?

Тақдимот тайёрланг ва уни синфда гапириб беринг.

Синфда ишлаш. Қирғизистонни ифодаловчи белгиларни танланг ва уларни харитага бириктиринг.

Мулоҳаза

- Бугунги дарсда нимани янги билиб олдингиз?
- Нима учун бошқа давлатлар Қирғизистон ҳақида билишлари муҳим?
- Яна қандай белгиларни қўшишингиз мумкин?

Уй вазифаси

Moving Film Festival халқаро кинофестивалида қирғизистонлик режиссёр Артикпай Суюндуковнинг «Шамбала» бадиий фильми бирданига 7 та мукофотга сазовор бўлди. Фильм «Энг яхши оператор», «Энг яхши композитор», «Энг яхши овоз режиссёри», «Энг яхши монтаж», «Энг яхши грим», «Энг яхши либослар», «Энг яхши визуал эффектлар» каби бир неча номинацияларда ғолибликни қўлга киритди.

«Шамбала» фильми Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” қиссаси асосида суратга олинган.¹⁴

- Фильмнинг бунчалик кўп совринларга эга бўлишига нима сабаб бўлди?

¹⁴<https://ru.sputnik.kg/20220101/chpu-kyrgyzstan-shambala-film-nagrada-kinofestival-1060897519.html>

ИЛОВА

Илова 1. Бутунжаҳон кўчманчилар ўйинлари

Улак тартыш

Тоғуз коргоол (9 камешков)

Илова 2. Спорт

Айсулуу Тыныбекова, спортчи

Валентина Шевченко, спортчи

Илова 3.

Дилбар либослари

Қирғизистон миллий ичимликлари

Иссиққўл

Қишда тоғларда

Дунё халқларининг уйлари ва маданияти

4-синф

Кутилаётган натижалар. Ўқувчилар:

- 1) Дунёнинг турли халқларининг уйлари ва маданиятининг хилма-хиллиги ҳақида айтиб беради.
- 2) Уй ва аҳолининг релефи, иқлими ва иқтисодий ҳаёти ўртасидаги боғлиқликни аниқлашади.
- 3) Маданиятлар хилма-хиллигини глобал қадрият сифатида қадрлайдилар.
- 4) Уйлари солиштиради, замонавий дунёда ва Қирғизистонда уй қурилиши қандай ўзгарганлигини тушунтиради.
- 5) Маданий хилма-хилликка, турли халқлар маданиятининг хусусиятларига ҳурматда бўлишни ўрганишади.

Дарс тури: янги материални ўрганиш.

Дарснинг метод ва усуллари: ақлий ҳужум, тасвирий фаолият, кичик гуруҳларда ишлаш, муҳокама, таққослаш, баҳолаш.

Жиҳозлар: Слайдлар, флипчартлар, маркерлар.

Ўқитувчига тавсия: Коллажлар учун слайдлар (иловадаги ўқитувчи ресурсларига қаранг), фотосуратлар ва чизмалар тайёрланг

ДАРС РЕЖАСИ

1. Ўқувчилар тажрибасини янгилаш.
2. Янги мавзуни ўрганиш: ўқитувчи тақдимоти.
3. Билимларни мустаҳкамлаш:
  - Кичик гуруҳларда ишлаш.
  - Уй ва ҳудуд, табиий шароит ва халқ хўжалиги маданияти ўртасидаги боғлиқлик.
  - Уй ва ватан муносабатлари.
4. Хулосалар
5. Мулоҳаза

ДАРСНИНГ БОРИШИ

Ўқувчилар билимини янгилаш. Ақлий ҳужум:

- Нима учун ҳар бир инсон ва оила уй-жойга муҳтож? Уй-жой инсон ҳаётида қандай рол ўйнайди?

- Қандай аңғанавий халқ уйларини биласиз?
- Нима учун одамларнинг яшаш жойлари ва уйлари бир-биридан фарқ қилади?
- Нима деб ўйлайсиз, дарсимизнинг мавзуси қандай?

Янги мавзунини ўрганиш

Ўқитувчи тақдимоти: дунё халқларининг уйлари ва маданиятининг хилма-хиллиги (иловадаги ўқитувчилар учун маълумотга қаранг).

Ўқувчиларга дунё халқларининг хилма-хиллиги, маданияти ва уйларини хурмат қилишни эслатиб туриш.

Билимларни мустаҳкамлаш

1-босқич. Кичик гуруҳларда ишлаш:

- 5-8 кишидан иборат кичик гуруҳлар тузинг (мавжуд материаллар миқдоридан келиб чиққан ҳолда гуруҳлар сонини тузинг).
- Коллаж учун гуруҳларга топшириқлар, флипчартлар, маркерлар, фотосуратлар ва расмлар тарқатинг.
- Тақдимотни муҳокама қилиш ва тайёрлаш учун вақт белгиланг.

1 - гуруҳ. Кўчманчилар: уй-жой ва маданият

1-топшириқ. Коллаж тайёрланг: «Кўчманчилар ва уларнинг уй-жойлари».

- Қирғизистон байроғини чизинг. Юртимиз байроғида бўз уйнинг қайси қисми тасвирланган?

Матнни ўқинг:

Барча кўчманчилар кўчма уйларда яшашган, чунки уларни қисмларга ажратиш ва янги жойга кўчириш осон эди. Кўчманчи турар-жой турлари: ўтов, чодир, вигвам. Кўчманчилар аңғанавий турар-жойларни битта миҳсиз қуришган.

В ЎТОВ (БЎЗ УЙ). Ўтовларда қирғизлар, қозоқлар, туркманлар, мўғуллар, олтойлар яшаган. Ўтов учун ёғоч устунлар ишлатилган, улар намат билан қопланган. Шунинг учун уй қишда иссиқ, ёзда салқин бўлган.

ЧУМ – Россиянинг шимолий халқларининг асосий турар жойи (Ненец), Чукоткадаги Чукчи, Коряк ва Эвенкларнинг шунга ўхшаш турар жойи яранга деб аталади. Чум ва яранга ёғоч устунлардан ясалган ва қишда икки қават буғу териси, ёзда эса қайин пўстлоғи билан қопланади. Қаттиқ совуқ туфайли шимолий халқлар ҳайвонлар терисидан қишки кийим тикишган. Балиқ, кит, морж ва кийик гўшти билан овқатланишади.

ВИГВАМ – Шимолий Америка ҳиндуларининг турар жойи (Канадада). Ёғоч устунлар, шунингдек, пўстлок, бўйра ёки ҳайвон терилари билан қопланган. Вигвамнинг марказида камин ва унинг тепасида тутун чиқадиган тешик бўлади.¹⁵

2-топшириқ. Тақдимот тайёрланг ва синфга кўчманчиларнинг уйлари ва ҳаёти ҳақида гапириб беринг.

¹⁵ Мавжуд: <https://american-history.net/native-america/wigwams/>

Ўқитувчига эслатма. Такдимот юзасидан синфда муҳокама ўтказинг:

1. Ўтов, чодир ва вигвам қуриш учун сизга нима керак бўлади? -Ушбу уйларнинг ўхшашликлари ва фарқлари нимада?
2. Бу турар-жойларда қандай халқлар яшаган?
3. Қирғизистон байроғида ўтовнинг қайси қисми тасвирланган?
4. Турли кўчманчи халқларнинг таомлари ва кийимлари қандай фарқланади?
5. Ёзда яйловдаги тоққа бориб, қирғиз уйида яшашга қизиқасизми? Мезбон меҳмонларга қандай таом тайёрлайди?
6. Қишда Узоқ Шимолга бориб, чодирда яшашни хоҳлайсизми? Мезбон меҳмонларга қандай таом тайёрлайди?

2- гуруҳ. Иглу – эскимосларнинг қишки уйи

1-топшириқ. Коллаж тайёрланг: «Эскимос ва уларнинг уйи».

Матнни ўқинг:

Иглу – АҚШ (Аляска) ва Канададаги эскимослари учун ноёб қишки уй. «Иглу» – уй деган маънони англатади. Қишда, эскимослар ўзларига қаттиқ қор блокларидан гумбаз шаклидаги кичик уй қуришади. Тайёр иглунинг ташқи қисмига сув қуйилади, натижада у музлайди ва қаттиқроқ, барқарорроқ бўлади.

Қор уйи одамни совуқдан, қордан ва шамолдан ҳимоя қилади. Иссиқлик қорли уйнинг ичида сақланади, чунки иглу уйи инсон танасининг иссиқлигини сақлайди. Эгалари хонани ёритадиган ва иситадиган ёғли пиёлалардан фойдаланадилар. Шунинг учун, агар ташқарида -45°C бўлса, у ҳолда унинг ичида $+10^{\circ}\text{C}$ бўлади. Иссиқроқ қилиш учун эскимослар полни буғу терилари билан қоплайди - бу нафақат иссиқликни, балки қулайликни ҳам яратади.

Эскимослар асосан балиқ, морж гўшти, тюлен ва китлар, денгиз ўтлари, денгиз карамлари ва бошқа денгиз маҳсулотларини истеъмол қилишган.

Ҳозирги вақтда иглу уй-жой чанғи спортида ва сайёҳлар учун ишлатилади. Сайёҳлар қорли уйда қолишлари мумкин. Иглулардан сайёҳлар об-ҳавони ўзгаришини кутишлари керак бўлса, фойдаланадилар.

2-топшириқ. Такдимот тайёрланг ва Эскимосларнинг уйи ҳақида гапириб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Такдимот юзасидан синфда муҳокама ўтказинг:

1. Нима учун эскимослар уйларини қордан қуришган?
2. Сиз шундай уй қуришни хоҳлаган бўлармидингиз? Қурилиш учун қандай воситалар керак бўлади?
3. Уйни қандай иситасиз?
4. Аляскага саёҳат қилиб, қишда иглуда яшашни хоҳлайсизми? Мезбонларнинг меҳмондўстлиги ҳақида гапириб беринг.
Мезбон қандай таом тайёрлайди?

3-гурух. Ўтроқ аҳоли: ўзбек уйи

1-топшириқ. Коллаж тайёрланг: «Ўзбек уйи». Уй ва ҳовлини, боғни ва айвонни, идиш-товоқларни, овқатларни чизинг.

Ўтроқ аҳоли маҳаллий материаллардан: ғишт (хом ва куйдирилган), пахса, қатлам-қатлам ётқизилган лой, лой гувала, қамиш ва ёғоч материаллардан фойдаланган ҳолда кичик уйлар қурган. Болалар улфайгач, улар учун хоналар қурилган.

Ҳовлига узум туплари, боғ кўчатлари экишган.

Бундай уйларни Қирғизистон, Қозоғистон ва Тожикистонда ўтроқ аҳоли қурган. Уй эгаларида ҳар доим чиройли сандиққа эга эди, уйнинг ички қисми каштадўзлик буюмлари, чиройли сопол идишлар, кўрпа ва ёстиқлар билан безатилган. Ўзбек ҳовлисида ҳар доим айвон бўлади, у ерда ёзда уй эгалари ва меҳмонлар бир пиёла чой устида дам олишади. Меҳмондўст уй бекалари самоварда чой тайёрлайди, сомса ва бошқа таомларни пиширган.

2-топшириқ. Тақдимот тайёрланг ва синфга ўтроқ аҳолининг уйлари - улар нимадан қурилгани, ўзбеклар ва тожиклар уйларининг ички қисмини қандай безашганлиги ҳақида гапириб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Тақдимот юзасидан синфда муҳокама ўтказинг:

1. Бундай уйлар қандай материаллардан қурилган?
2. Нега бундай уйда ёзда салқин, қишда эса иссиқ?
3. Ёзда ҳовлида соя ва қулайликни нима яратган?
4. Узумзор соясида айвонга ташриф буюришни ва дам олишни хоҳлайсизми? Мезбон қандай таом тайёрлайди?

4-гурух. Ўтроқ аҳоли: рус кулбаси

1-топшириқ. Коллаж тайёрланг: Рус кулбаси.

Рус кулбаси – бу яқин атрофда ўсган дарахтлардан - қарағай ёки листвиннинг янги кесилган ходаларидан ясалган уй. «Изба» сўзи «истба» сўзидан келиб чиққан бўлиб, уй ёки ҳаммом деган маънони англатади. Одатда улар: «биз уй курдик», дейишади, лекин кулба ҳақида улар: кулбани «чопдик» дейишади. Чунки авваллари болта кулба қуришда фойдаланилган ягона асбоб бўлган. Кулбанинг ташқи томони ёғоч ўймакорлиги, деразалари эса бўялган ёпқичлар билан безатилган.

Ҳар бир кулбада ҳар доим катта печ бўлган, унда улар овқат пиширган ва пирог пиширган, ҳар бир уй бекасининг ҳар доим сандиғи бўлган. Деразаларда оқ пардалар, деворларда идиш-товоқлар учун тоқчалар бўлган. Кийимлар каштадўзлик билан безатилган, қишда улар қўй терисидан иссиқ тўн ва кигиз этик кийган.

2-топшириқ. Тақдимот тайёрланг ва уни синфда гапириб беринг.

Ўқитувчига эслатма. Тақдимот ҳақида синфда муҳокама ўтказинг:

1. Кулба қандай материаллардан қурилган?

2. Ҳар бир кулбада уй бекаси учун нима бўлиши керак эди?
3. Саёҳатга бориб, ўрмон яқинидаги ёғоч рус кулбасида яшашни хоҳлайсизми?
4. Мезбонларнинг меҳмондўстлиги ҳақида гапириб беринг.
5. Қирғизистонда руслар қурган уйларнинг фарқи нимада?

Вариант: сиз беларус ва украин кулбаси ҳақида топшириқ беришингиз мумкин.

2-босқич. Яқуний муҳокама

Материални мустақкамлаш учун синф аъзолари билан умумий муҳокама олиб боринг:

- Табиий шароитлар турли халқларнинг уй-жой турига қандай таъсир қилганлигини тушунтиринг?
- Деҳқончилик турлари турли халқларнинг кийим-кечаклари ва озиқ-овқатларига қандай таъсир қилган?

3-босқич. СУҲБАТ: Менинг уйим ва Ватаним

- Ўз уйингиз ва Ватан ўртасида қандай боғлиқлик бор?
- Узоқ вақтга кетсангиз уйингизни соғинасизми?
- «Ўз уйим» сўзлари билан қандай алоқалар мавжуд?
- Уй ва Ватан бир-бирига қандай боғланган? (Жавоблар: оила, яшаш жойи, дўстлар, мактаб, Ватан).

Хулоса

Ўқувчилардан сўранг: Дарс мавзуси бўйича қандай хулосалар ёзишимиз мумкин?

- Ҳар бир инсон ўзини хавф-хатардан, совуқдан ва иссиқдан ҳимоя қилиш учун уйга муҳтож бўлади.
- Кўчманчиларнинг турли хил кўчма турар жойлари бўлса, ўтроқ одамларнинг доимий уйлари бўлган.
- Одамлар ўз уйларини иқлим ва машғулот турига қараб яратдилар. Бунинг учун ёғоч, лой, жун, сомон, ҳайвонлар териси ва қор каби маҳаллий материаллар ишлатилган.
- Барча халқлар ўз уйларини турли хил кашталар, сопол ва чарм идишлар ва бошқа қўлда ясалган буюмлар билан безатдилар.
- Маданий хилма-хиллик инсоният жамиятининг қадриятидир ва биз турли маданиятлар ва одамларнинг уйларини ҳурмат қилишимиз керак.

Мулоҳаза

Ўқувчилар билан қуйидаги саволларни муҳокама қилинг:

1. Бугун дарсда нимани ўргандингиз?
2. Сизни нима ҳайратда қолдирди?

3. Бошқа халқларнинг уйлари ва маданияти ҳақида билишни хоҳлайсизми?
4. Ҳозирги биз яшаётган замонавий уйлاردан нимаси билан фарқ қилади?
5. Замонавий дунёдаги уйлар ўртасида қандай ўхшашликлар бор?

Уйга вазифа

- Уйингизни чизинг ва тасвирлаб беринг.
- Вариант: Венн диаграммасини тузинг:
  - а) кўчманчилар турар жойлари;
  - б) ўтов ва уй/кулба.

ИЛОВА

ЎҚИТУВЧИЛАР УЧУН МАЪЛУМОТ

Ҳар доим одамлар ўзлари учун уй қуришган. Дунё халқларининг уйлари ранг-баранг ва бетакрордир. Ҳудуд, иқлим ва иқтисодий тузилишга қараб одамлар мавжуд табиий материаллардан уйлар қуришган. Асосийси, уй инсон учун бошпана бўлиб хизмат қилиши, уни совуқдан ва жазирама қуёшдан ҳимоя қилиши керак.

Масалан, чорвачилик билан шуғулланган, кўчманчи турмуш тарзини олиб борган қирғиз, қозоқ, мўғул ва бошқа халқлар кўчма турар-жойлар қурган. Россияда Шимол халқларининг кўчма турар жойи ҳам бор эди - чодир ёғоч устунлардан қурилган ва қишда буғу териси ва ёзда халта билан қопланган.

Юртимизда турли миллат вакиллари истиқомат қилиб, қадимдан ўз турар жойларидаги лойдан уй қуриб келишган. Масалан, ўзбеклар ва тожиклар гуваладан ёғоч ходалар, қамиш ва бошқа мавжуд материаллардан фойдаланиб, тахта уйлар қуришган.

Бугунги кунда дунёнинг барча мамлакатларида кўп қаватли бинолар ғишт ва бетондан қурилган, девор қоғози ва пол қопламалари билан безатилган. Бу бугунги кунда бутун дунё бўйлаб уй қуришнинг аниқ ўхшашлиги.

КЎЧМАНЧИЛАРНИНГ ТУРАР ЖОЙЛАРИ

Қирғиз бўз уйи

Кўп асрлар давомида қирғизлар кўчманчи турмуш тарзини олиб борган. Маданият ва турмуш тарзидаги асосий нарса қирғизлар ўзлари билан олиб юрадиган, отга ёки туяга юклаган бўз уй - кўчма уй эди. Жойга етиб боргач, бутун оила ҳамжиҳатликда бўз уйни тиклашган. Бўз уй ўртасида камин ўрнатилган бўлиб, у қишда овқат пишириш ва иситиш учун хизмат қилади, тутун эса уйнинг тепаси – туйнук орқали чиқади. Ёзда туйнук очиқ қолади - бу «осмонга қарайдиган дераза» бўлиб, у орқали болалар тунда юлдузли осмонни томоша қилишади. Уй бекалари уйни намаг гиламлар (ширдоқлар) билан безашган, кийим-кечакларни сандиқларда сақлашган. Жун ва пахта матоларидан кийим тикилган, тери ҳам ишлатилган. Кўчманчилар ғишт маҳсулотларини кўп истеъмол қилганлар.

Бўз уйнинг туйнуги Қирғизистоннинг рамзларидан бири бўлиб, мамлакатимиз байроғини безатади.

Вигвам – чум - яранга

Вигвамлар¹⁶ Шимолий Америкадаги ҳинд қабилалари томонидан қурилган вақтинчалик турар жойлар эди. Уларни ёғоч устунлардан қуришган ва ташқи томондан маҳаллий мавжуд бўлган материаллар: дарахт пўстлоғи, бўйра ёки ҳайвонларнинг терилари билан қопланган. Вигвамнинг марказида камин қурилган ва унинг устида тутун чиқадиган тешик қилинган.

Чум ва яранга – Россиянинг шимолий халқларининг кўчма уйлари. Турар жой учун ёғоч устунлар керак бўлади, улар икки қаватли буғу терилари билан қопланган - ташқи ва ички. Ёзда чодир қайин қобиғи билан қопланган. Бундан ташқари, тепада каминдан тутун чиқадиган тешик бўлган.

Вигвам

Чум

¹⁶ Мавжуд: <https://american-history.net/native-america/wigwams/>

Яранга ички кўриниши

Чум ва шимолий халқларнинг кийимлари

Иглу – эскимосларнинг қишки турар жойи

Ҳозирда эскимослар Гренландия оролида, Канада шимолида ва АҚШнинг Аляскасида яшайди. Улар Шимолий Муз океани соҳилидаги оғир ҳаёт шароитларига мослашишга муваффақ бўлишган. Эскимо ҳинд сўзи бўлиб, эскимослар ўзларини Инуит деб аташади. Улар ихтиро қилдилар: байдарка, умиак (аёллар қайиғи), қушларни овлаш учун махсус отиш тахтаси бўлган гарпун ва ўқ, лосось овлаш учун учбурчак найза, ит каналари билан, қор туфли, чироклари билан қор уйи ва теридан тикилган кийим. Эскимосларнинг иккита аънавий турар жойи бор – ёзги яранга ва қор уйи-иглоо.

Иглу – бу ноёб қишки уй – қаттиқ қор блокларидан ясалган гумбаз шаклидаги кичик уй. Тайёр иглу уйининг ташқи қисмига сув қуйилади ва натижада у музлайди ва қаттиқроқ, мустаҳкамроқ бўлади. Бундай уйни ҳамма ҳам қура олмайди. Иглуга кириш жойи пол сатҳидан пастда жойлашган, чунки бу хонанинг тўғри вентиляциясини таъминлайди ва ичидаги иссиқликни сақлайди. Баъзан эскимослар шамолдан ҳимоя қилувчи ва иссиқликни сақлайдиган махсус коридор қурадилар. Иглу инсон танасининг иссиқлигини сақлайди. Эгалари ёниб турган ёғли косалардан фойдаланадилар, улар хонани ёритади ва иситади. Шунинг учун, агар ташқарида -45°C бўлса, у ҳолда унинг ичида $+10^{\circ}\text{C}$ бўлади. Иглунинг ички қисми қулай, поллар кийик терилари билан қопланган бўлади.¹⁷

¹⁷ Мавжуд: <https://bigpicture.ru/kak-ustroeno-iglu-zimnee-zhilishhe-jeskimosov/>

ЎТРОҚ ХАЛҚЛАРНИНГ ТУРАР ЖОЙЛАРИ

Ёзги айвони билан анъанавий ўзбек уйи

Рус кулбаси

Ёғоч кулбани қуришдан олдин, рус эркаклари дарахтлар ва қурилиш учун жой танлайдилар. Энг яхши кулба қарағай ёки арчадан қилинган кулба ҳисобланган. Бу ёғочдан қилинган кулба кучли бўлган, ёғочлар ёқимли ва жуда соғлом қарағай ҳидини чиқаради, бундай уйда одамлар камроқ касал бўлишади.

Деҳқон кулбасининг ичида битта хона бўлган ва асосий ўринни печка эгаллаган. Печкада овқат пиширилган, кексалар ва болалар печка устида ухлаб қолишган. Поллари тўқилган тўшамалар билан қопланган. Нарсалар сандиқларда сақланган.

Рус ёғоч кулбаси
Москва шаҳри¹⁸

Кулбанинг ички кўриниши

¹⁸ Мавжуд: <https://saveheritage.fund/russkaya-izba-v-tsentre-moskvy-pod-ugrozoj/>

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ИЖОДКОРЛИГИ

Ранглар дунёсига саёхат

1-синф

Кутилаётган натижалар. Ўқувчилар:

- 1) Улар рангларни мустақил равишда бирлаштиришни биладилар.
- 2) Асосий рангларни фарқлашади. Қўшимча рангларни топадилар ва номларни ўрганадилар.
- 3) Мустақил равишда уч рангли шарни чизиш. Белгиланган чизиқлардан ташқарига чиқмасдан тўпни бўяшади.
- 4) Бошлаган ишни охирига етказишади.
- 5) Ишларини эҳтиёткорлик билан бажаришади.

Дарс тури: янги материални ўрганиш

Дарсни ўтказиш усули: интерфаол, кўргазмали, суҳбат.

Дарсда қўлланиладиган усуллар: тушунтириш, суҳбат, савол-жавоб, кўргазмалилик, амалий иш.

Дарс жиҳозлари: ўқитувчи учун Қирғизистон халқи бирлигини мустаҳкамлаш ва унинг ранг-баранг меросига ҳурмат билан боғлиқ байрамона ранг-баранг расмлар. Оддий ва нотўғри зарба йўналишлари билан бўялган камалак, кўп рангли шарлар, кўп рангли қаламлар, қоғозли расмлар. Ўқувчилар учун - қоғоз ва рангли қаламлар.

Мавзу муносабати: қирғиз тили, мусиқа.

ДАРС РЕЖАСИ

1. Ўқувчилар тажрибасини янгилаш. Мақсад ва кутилган натижалар.
2. Янги мавзуни ўрганиш:
  - ўйин-машқлари.
  - интерфаол машқлар дарснинг асосий қисмини ташкил этади.
3. Дарсни якунлаш.
4. Иш жойини тозалаш.

Дарс босқичлари	Ўқитувчининг ҳаракатлари	Ўқувчиларнинг ҳаракатлари
Ташкилий Рағбатлантириш	Дарсни ташкил этиш ва яхши кайфият Рағбатлантириш	Ўқитувчи билан биргаликда улар яхши кайфиятни яратишда иштирок этадилар
Мавзуни тушунтириш ва кутилган натижалар	Дарс мавзуси ва мақсадлари билан таништириш. Тушунтириш: асосий бўёқ ранглари	Учта тўпнинг уч ўлчамли расмини чизишади ва асосий ранглар билан бўяшади.. Берилган саволларга жавоб беришади
Мавзу бўйича маълумот	Янги мавзу юзасидан асосли фактлар келтиради. Бугунги дарс учун бизга қоғоз, рангли қаламлар керак бўлади	Ўқувчилар янги маълумотларни қабул қиладилар. Ўқувчилар ўз фикрларини биргаликда муҳокама қилдилар. Болалар столларида нима борлигини текширадилар
Ўйин-машғулотлари тез фикрлаш ва хотирани ривожлантиришга қаратилган	Тўплар билан ўйин ташкил қилиш	Тўплар билан «Учамиз-учамиз ...» ўйинини ўйнаш
Интерфаол машқлар дарснинг асосий қисми	Қаламни тўғри ушлашни ўргатади, шарнинг ҳажмига қараб турли чизиқлар чизишни, контур чизиқларидан ташқарига чиқмаган ҳолда чизмани бўяшни кўрсатади	Шакл бўйича мос келадиган тўғри чизиқлар чизиш усулларини ўзлаштиради.
Дарсни яқунлаш; натижаларни баҳолаш	Чизмалар кўргазмасини ташкил қилади ва муҳокама қилади Саволлар	Доска олдида чиққан ўқувчилар дарсда бажарилган ишлар ҳақида гапирадилар

ДАРСНИНГ БОРИШИ

1-босқич. Мавзу юзасидан суҳбат: «Ранглар дунёсига саёҳат».

Асосий бўёқ ранглари

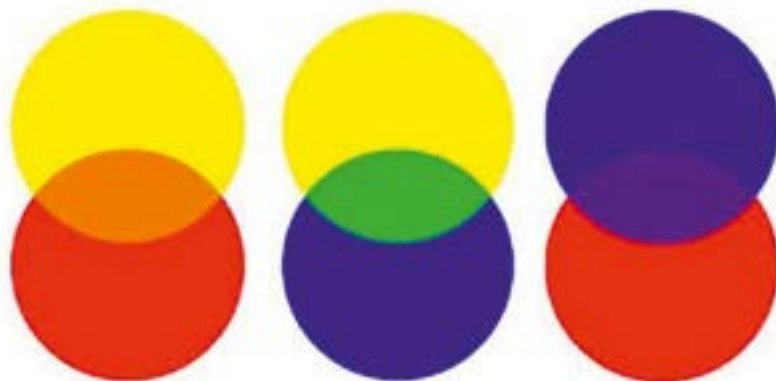
Бугун биз ранглар оламига саёҳат қиламиз. Бунинг учун биз асосий рангларни билишимиз керак.

- Қани, болалар, қандай рангларни биласизлар?
- Сизнингча, асосий ранглар нима? Нега?

Тасвирий санъатда учта асосий ранг мавжуд: кизил, кўк, сариқ.

Қолган ранглар ушбу учта рангни аралаштиришдан келиб чиқади.

Ўқитувчи бир-бирини тўлдирувчи ранглар аралаштирилганда қандай ҳосил бўлишини кўрсатади.

2-босқич. Амалий иш

Ўқувчилар эътиборини доскада осилган шарларга қаратиш.

Ўқувчилар билан саволларни муҳокама қилиш:

- Кундалик ҳаётда қандай ҳолларда шарлардан фойдаланамиз?
- Унинг шакли ва ранги қандай?

Ўқитувчи чизилган шарларни доскага осиб қўяди.

1-топшириқ. Расм – учта шар

- Ўқувчиларга қоғозга қизил, кўк ва сариқ шарларни чизишни таклиф қилинг.
- Агар кимдир тўпни чизишда қийналса, улар шар шаблонларини олиб, чизишлари мумкинлигини тушунтиринг (шаблонларни тайёрланг).
- Ўқитувчи доскада шаблонлар билан ишлашни кўрсатади.

3-босқич. Ўйин

1) Ўқитувчи «Учамиз, учамиз» ўйинини тушунтиради:

- Ўқувчилар шарларни оладилар.
- Ўқитувчи бирор нарсага (самолёт, қуш, китоб) ном беради - агар бу нарса учмаса, болалар тўпни ўзлари ушлаб туришади. Агар учувчи объект чақирилса, болалар шарни юқорига отишади.

2) Расмлар устида ишлаш:

- Ўқитувчи ҳар бир боланинг ёнига келиб, расм устида ишлашни назорат қилади ва ёрдам беради.

- Сизнингча, доскадаги шарлардан қайси бири тўғри бўялган?

Натижа: Ўқувчилар чизилган шарни диққат билан бўяшади ва шарнинг контур чизиғидан ташқарига чиқмайдилар. Амалий машғулотлар жараёнида ўқувчилар асосий ранглардан қандай қилиб қўшимча ранглар олинишини ўрганадилар.

Дарсни савол-жавоб шаклида мустаҳкамлаш:

1. Асосий рангларни номланг.
2. Шарнинг ҳажми қанча?
3. Шарни қандай қилиб чиздик?
4. Шарни ҳажмли кўриниши учун қандай чизиқлар билан бўяш керак?
5. Асосий рангларни аралаштириш натижасида қандай қўшимча ранглар пайдо бўлди? Унга ном беринг.

Мулоҳаза

1. Бугунги дарсда қандай янги нарсаларни билиб олдингиз?
2. Сиз нимани ўргандингиз?
3. Бугун биз ўрганган ранглардан ташқари яна қандай рангларни ажрата оламиз?
4. Атрофимиздаги дунёда, одамлар, ҳайвонлар, ўсимликлар орасида ортиқча, чиройли ёки хунук ранглар борми?

Смайликни танланг: Дарсда ўзингизни қандай ҳис қилдингиз? Нима сабабдан тушунтиринг?

Уйга вазифа: асосий ва қўшимча ранглардан фойдаланган ҳолда оддий шакларда меваларни чизиш ва ранг бериш.

Дарснинг қисқача мазмуни

Хайр. Саломат бўлинг! Кейинги дарсда кўришгунча!

ЛОЙИҲА ИШТИРОКЧИЛАРИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

1. Алишева Атыркуль Ракишевна, тарих фанлари кандидати
2. Абдулкасимова Гульнара Махаматжановна, Ўш шаҳридаги №4 мактаб-гимназиясининг ўқитувчиси
3. Акматов Дамирбек Абыласанович, ҚТАнинг Эстетик тарбия лабораторияси катта илмий ходими
4. Аттокурова Чынара Амановна, ҚТА Мактабгача ва бошланғич мактаб таълими лабораторияси катта илмий ходими
5. Шаршембиева Дамира Нуржановна, ҚТА Кўп тилли ва инклюзив таълим бўлими мудири
6. Иманкулов Муратбек Калманович, ҚТА Педагогика фанлари номзоди, Ижтимоий-гуманитар таълим лабораторияси мудири
7. Исакулов Эркин Рустамович, БМТ ИҲОКБ

Ўқув нашри

**Алишева Атыркуль Ракишевна, Аттокурова Чынара Амановна,
Шаршембиева Дамира Нуржановна в. б.**

**Мактаб таълими тизимида Қирғиз жарани фуқаролик ўзига
хослигини шакллантириш
Дарслар тўплами**

Икки қисмдан иборат

1-қисм

1–4-синфлар

Верстка и печать выполнены ОсОО «М-МАХИМА»
г. Бишкек, ул. Тыныстанова, 197/1

Колдонмонун сайттагы электрондук нускасы:

